وَاعْلَمُوْٓا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهٗ وَلِلرَّسُوْلِ

۽ توهان کي ڄاڻ رهي ته جو ڪجهه غنيمت حاصل ڪريو ف٦٩ ته ان جو پنجون حصو خاص الله ۽ رسول

وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ اِنْ

۽ قرابت وارن ۽ يتيمن ۽ محتاجن ۽ مسافرن جو آهي ف٧٠ جيڪڏهن

كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَآ اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ

توهان ايمان آندو آهي الله تي ۽ ان تي جيڪو اسان پنهنجي ٻانهي تي فيصلي جي ڏينهن نازل

يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعٰنِ ۗ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٤١﴾ اِذْ اَنْتُمْ

ڪيو، جنهن ڏينهن ٻئي فوجون ٽڪرايون ف٧١ ۽ الله سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو. جڏهن توهان

بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ

نالي جي اورئين ڪناري تي هئا ف٧٢ ۽ ڪافر پرئين ڪناري ۽ قافلو ف٧٣ توهان کان هيٺاهين ف٧٤ تي

مِنْكُمْ ۗ وَلَوْ تَوَاعَدْتُّمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيْعٰدِ ۙ وَلٰكِنْ لِّيَقْضِيَ

۽ جيڪڏهن توهان پاڻ ۾ ڪو پروگرام طئي ڪريو ها ته ضرور وقت تي برابر نه پهچو ها ف٧٥ پر اهو ان ڪري ته الله پورو

اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُوْلًا ۙ لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَّ

ڪري جيڪو ڪم ٿي رهڻو آهي ف٧٦ ۽ جيڪو هلاڪ ٿئي دليل سان هلاڪ ٿئي ف٧٧ ۽ جيڪو زنده

يَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ ۗ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٤٢﴾ اِذْ

رهي ته دليل سان زنده رهي ف٧٨ ۽ بيشڪ الله ضرور ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. جڏهن جو اي

يُرِيْكَهُمُ اللّٰهُ فِيْ مَنَامِكَ قَلِيْلًا ۭ وَلَوْ اَرٰىكَهُمْ كَثِيْرًا لَّفَشِلْتُمْ

محبوب! الله توهان کي خواب ۾ ڪافر ٿورا ڪري ڏيکاريا ف٧٩ ۽ اي مسلمانو! جيڪڏهن اهي توهان کي گهڻا ڪري ڏيکاري ها

وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ ۭ اِنَّهٗ عَلِيْمٌۢ بِذَاتِ

ته ضرور توهان ٻزدلي ڪريو ها ۽ معاملي ۾ جهيڙو ڪريو ها ف٨٠ مگر الله بچائي ورتو ف٨١ بيشڪ اهو دلين

الصُّدُوْرِ ﴿٤٣﴾ وَاِذْ يُرِيْكُمُوْهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِيْٓ اَعْيُنِكُمْ قَلِيْلًا

جي ڳالهه ڄاڻي ٿو. ۽ جڏهن لڙائي جي وقت ف٨٢ ڪافر توهان کي ٿورا ڪري ڏيکاريائين ف٨٣ ۽ توهان کي

وَّيُقَلِّلُكُمْ فِيْٓ اَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُوْلًا ۭ وَ

انهن جي نظرن ۾ ٿورو ڪيائين ف٨٤ جيئن الله پورو ڪري جو ڪم ٿي رهڻو آهي ف٨٥ ۽

ف٦٩ ٿورڙي ٿورو يا گهڻو. غنيمت اهو مال آهي، جيڪو مسلمانن کي ڪافرن سان جنگ ۾ قهر ۽ غلبي جي طريقي سان حاصل ٿئي. مسئلو: غنيمت جو مال پنجن حصن ۾ تقسيم ڪيو وڃي، ان مان چار حصا غنيمت وارن جي لاءِ.

ف٧٠ مسئلو: غنيمت جو پنجون حصو وري پنجن حصن ۾ ورهائبو. انهن مان هڪ حصو جيڪو سموري مال جو پنجويهون حصو ٿيندو ۽ رسول محبوب رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي لاءِ آهي ۽ هڪ حصو سندن قرابت وارن جي لاءِ ۽ ٽي حصا يتيمن. مسڪينن ۽ مسافرن جي لاءِ. حضور محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کان پوءِ محبوب سائين جن ۽ سندن قرابت وارن جا حصا به يتيمن، مسڪينن ۽ مسافرن کي ملندا ۽ اهو پنجون حصو انهن ۾ ٽن حصن ۾ ٿي ويندو. اهو ئي قول امام ابو حنيفه رضي الله تعالىٰ عنه جو آهي.

ف٧١ هن ڏينهن مان بدر جو ڏينهن مُراد آهي ۽ ٻنهي فوجن مان مسلمانن ۽ ڪافرن جون فوجون ۽ اهو واقعو ڪا يا ١٩ رمضان المبارڪ ۾ پيش آيو. محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي صحابه ڪرام جو تعداد ٽي سو ڏهن کان ڪجهه وڌيڪ هو ۽ مُشرڪ هزار جي لڳ ڀڳ هئا. الله تعالىٰ انهن کي شڪست ڏني انهن مان ستر کان وڌيڪ ماريا ويا ۽ ايترائي گرفتار ٿيا.

ف٧٢ جيڪو مدينه طيبه جي طرف آهي.

ف٧٣ قريشن جو، جنهن ۾ ابو سفيان وغيره.

ف٧٤ ٽن ميلن جي مفاصلي تي ڪناري جي طرف.

ف٧٥ يعني جيڪڏهن توهان ۽ اهي پاڻ ۾ جنگ جو ڪو وقت مقرر ڪريو ها پوءِ توهان کي پنهنجي گهٽتائي ۽ بي سامانيءَ ۽ انهن جي گهڻائي ۽ سامان جو حال معلوم ٿئي ها ته توهان ضرور هيبت ۽ انديشي جي ڪري مقرر وقت ۾ اختلاف ڪريو ها.

ف٧٦ يعني اسلام ۽ مسلمانن جي مدد ۽ دين جو اعزاز ۽ دين جي دشمن جي هلاڪت. ان ڪري توهان کي ان بغير وقت مقرر ڪرڻ جي ئي جمع ڪيو.

ف٧٧ يعني ظاهر حجت قائم ٿيڻ ۽ عبرت جي معائني ڪرڻ کان پوءِ.

ف٧٨ محمد بن اسحاق چيو ته هلاڪ مان ڪفر ۽ حيات مان ايمان مُراد آهي معنىٰ هيءَ آهي ته جيڪو ڪافر هجي، ان کي گهرجي ته پهريائين حجت قائم ڪري ۽ ايئن ڪرڻ سان جيڪو ايمان آڻي، اهو يقين سان ايمان آڻي ۽ حجت ۽ دليل سان ڄاڻي ته هي دين سچو آهي ۽ بدر جو واقعو چٽين آيتن مان آهي. ان کان پوءِ جنهن ڪفر اختيار ڪيو، اهو مڪابر آهي، پنهنجي نفس کي مغالطو ڏئي ٿو.

ف٧٩ اها الله تعالىٰ جي نعمت هئي، جو محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي ڪافرن جو تعداد ٿورو ڏيکاريو ويو ۽ پاڻ پنهنجو اهو خواب صحابه کي بيان ڪيو، جنهن سان انهن جي همت وڌي ۽ پنهنجي ضعف ۽ ڪمزوري جو انديشو نه رهيو ۽ انهن کي دشمنن تي جرأت پيدا ٿي ۽ پڻ دليون مضبوط ٿيون. نبين جو خواب سچو ٿيندو آهي. ڪين ڪافر ڏيکاريا ويا هئا ۽ اهي ٿورا ڪافر جيڪي دنيا مان بي ايمان ٿي وڃن ۽ ڪفر تي ئي انهن جو خاتمو ٿئي. اهي ٿورا ئي هئا، جو ته جيڪو لشڪر مقابلي ۾ آيو هو، ان ۾ گهڻا ماڻهو اهي هئا، جن کي پنهنجي زندگيءَ ۾ ايمان نصيب ٿيو ۽ خواب ۾ گهٽتائيءَ جو تعبير ضعف سان آهي. اهڙيءَ طرح الله تعالىٰ، مسلمانن کي غالب فرمائي ڪافرن جو ضُعف ظاهر ڪيو. ف٨٠ ۽ ثابت قدميءَ ۽ قرار ۾ متردد رهو ها. ف٨١ توهان کي ٻزدليءَ، تردد ۽ پاڻ ۾ هڪ ٻئي سان اختلاف کان. ف٨٢ اي مسلمانو! ف٨٣ حضرت ابن مسعود رضي الله تعالىٰ عنه فرمايو ته اهي اسان جي نظرن ۾ ايترا گهٽ ڀانيا جو مان پنهنجي ڀرسان واري هڪ شخص کي چيو ته ڇا توهان جي گمان ۾ ڪافر ستر ٿيندا؟ ان چيو ته منهنجي خيال ۾ سؤ آهن ۽ هئا هزار. ف٨٤ ايستائين جو ابوجهل چيو ته انهن کي رسين ۾ ٻڌي وٺو گويا، اهو مسلمانن جي جماعت کي ايترو ٿورو ڏسي رهيو هو، جو جنگ آزمائڻ جي لائق به خيال نه ڪيائين ۽ مُشرڪن کي مسلمانن جو تعداد ٿورو ڏيکارڻ ۾ هيءَ حڪمت هئي ته مُشرڪ مقابلي تي ڄمي وڃن، ڀڄي نه وڃن ۽ اها ڳالهه ابتدا ۾ هئي، مقابلي ٿيڻ کان پوءِ انهن کي مسلمان تمام گهڻا نظر اچڻ لڳا. ف٨٥ يعني اسلام جو غلبو ۽ مسلمانن جي مدد ۽ شرڪ جو باطل هجڻ ۽ مُشرڪن جي ذلت ۽ محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي معجزي جو اظهار جيڪو فرمايو ويو، سو ئي ٿيو، جو ٿوري جماعت، وڏي لشڪر تي ڪامياب ٿي.

إِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُوْرُ ﴿٤٤﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا لَقِيْتُمْ
الله جي طرف سمورن ڪمن جو موٽڻ آهي. اي ايمان وارؤ! جڏهن ڪنهن فوج سان توهان جو مقابلو ٿئي،
فِئَةً فَاثْبُتُوْا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿٤٥﴾ وَاَطِيْعُوا
تہ ثابت قدم رهو ۽ الله کي ڪثرت سان ياد ڪريو ف٨٦ من توهان مراد ماڻيو. ۽ الله ۽ اُن جي
اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَلَا تَنَازَعُوْا فَتَفْشَلُوْا وَتَذْهَبَ رِيْحُكُمْ
رسول جو حڪم مڃو ۽ پاڻ ۾ جهيڙو نہ ڪريو جو بزدل ٿي پوندؤ، ۽ توهان جي مضبوط هوا ويندي رهندي ف٨٧ ۽ صبر ڪريو
وَاصْبِرُوْا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿٤٦﴾ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ
بيشڪ الله صبر وارن سان گڏ آهي ف٨٨ ۽ انهن وانگر نہ ٿيو جيڪي پنهنجي گهران نڪتا آڪڙ جي
خَرَجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَّرِئَآءَ النَّاسِ وَيَصُدُّوْنَ عَنْ
۽ ماڻهن کي ڏيکارڻ جي واسطي ۽ الله جي واٽ کان روڪيندي ف٨٩
سَبِيْلِ اللّٰهِ ۗ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُوْنَ مُحِيْطٌ ﴿٤٧﴾ وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ
۽ انهن جا سمورا ڪم الله جي قبضي ۾ آهن. ۽ جڏهن جو شيطان انهن جي نظر ۾
الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ
سندن ڪم چڱا ڪري ڏيکاريا ف٩٠ ۽ چوڻ لڳو اڄ توهان تي ڪو بہ شخص غالب اچڻ وارو نہ آهي ۽ توهان
وَاِنِّيْ جَارٌ لَّكُمْ ۚ فَلَمَّا تَرَآءَتِ الْفِئَتٰنِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَ
مون جي پناه ۾ آهيو، جڏهن ٻئي لشڪر آمهون سامهون ٿيا، پوئين پيرين ڀڳو ۽ چوڻ لڳو
قَالَ اِنِّيْ بَرِیْٓءٌ مِّنْكُمْ اِنِّيْٓ اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنِّيْٓ اَخَافُ اللّٰهَ ۗ
مان توهان کان بيزار آهيان ف٩١ جيڪي مان ڏسان ٿو سو توهان کي ڏسڻ ۾ نہ ٿو اچي ف٩٢ مان الله کان ڊڄان ٿو ف٩٣
وَاللّٰهُ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿٤٨﴾ اِذْ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالَّذِيْنَ
۽ الله جو سخت عذاب آهي. جڏهن چوندا هئا منافق ف٩٤ ۽ اهي جن جي دلين
فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ غَرَّ هٰٓؤُلَآءِ دِيْنُهُمْ ۗ وَمَنْ يَّتَوَكَّلْ عَلَى
۾ تڪليف آهي ف٩٥ تہ هي مسلمان پنهنجي دين تي مغرور آهن ف٩٦ ۽ جيڪو الله تي ف٩٧
اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٤٩﴾ وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذِيْنَ
ڀروسو ڪري پوءِ بيشڪ الله ف٩٨ غالب حڪمت وارو آهي. ۽ ڪڏهن تون ڏسين جڏهن ملائڪ ڪافرن

ف٨٦ ان ڪان مدد گهرو ۽ ڪافرن تي غالب ٿيڻ جو دعائون گهرو. مسئلو: هن ع ٥
مان معلوم ٿيو تہ انسان کي هر حال ۾ لازم آهي تہ اهو پنهنجي دل ۽ زبان کي ذڪر ٧
الاهي ۾ مشغول رکي ۽ ڪنهن سختي ۽ پريشاني ۾ بہ اُن کان غافل نہ ٿئي. ١
ف٨٧ هن آيت مان معلوم ٿيو تہ پاڻ ۾ جهگڙو، ضعف ۽ ڪمزوري ۽ بي وقاري جو سبب آهي ۽ هي بہ معلوم ٿيو تہ پاڻ ۾ جهيڙي کان محفوظ رهڻ جي تدبير خدا ۽ رسول جي فرمانبرداري ۽ دين جي تابعداري آهي. ف٨٨ انهن جو معين ۽ مددگار.
ف٨٩ شان نزول: هيءَ آيت قريش جي ڪافرن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي بدر ۾ گهڻو هٺ ۽ تڪبر ڪندا هئا. محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن دعا گهري يارب! هي قريش اچي ويا، تڪبر ۽ غرور ۾ ٻڏل ۽ جنگ لاءِ تيار، تنهنجي رسول کي ڪوڙو ڪن ٿا. يارب! هاڻي اها مدد عنايت ٿئي جنهن جو تو واعدو فرمايو هو. حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما فرمايو تہ جڏهن ابو سفيان ڏٺو تہ قافلي کي ڪو خطرو نہ رهيو تہ ان قريشن ڏانهن پيغام موڪليو تہ توهان قافلي جي مدد لاءِ آيا آهيو، هاڻي ان کي ڪو خطرو نہ آهي، انهيءَ ڪري توهان واپس وڃو. ان تي ابو جهل چيو تہ خدا جو قسم! اسان واپس نہ ٿينداسون ايستائين جو اسان بدر ۾ لهون، ٽي ڏينهن قيام ڪريون، اُٺ ذبح ڪريون، گهڻا کاڌا پچايون، شراب پيون، ٻانهين جا گانا ٻڌون، عربن ۾ اسان جي مشهوري ٿئي ۽ اسان جي هيبت هميشه باقي رهي، پر خدا کي ٻيو ڪجهہ منظور هو. جڏهن اهي بدر ۾ پهتا تہ جام شراب جي جاءِ تي انهن کي موت جو پيالو پيئڻو پيو ۽ ٻانهين جي سازَ گاني جي جاءِ تي روئڻ وارين انهن تي رنيون. الله تعالىٰ مؤمنن کي حڪم فرمايو تہ اهي اُن واقعي مان عبرت حاصل ڪن ۽ سمجهن تہ فخر، رياءُ، غرور ۽ تڪبر جو انجام خراب آهي. ٻانهي کي اخلاص ۽ خدا ۽ رسول جي اطاعت گهرجي.
ف٩٠ ۽ حضور پُرنُور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي دشمني ع ٦
۽ مسلمانن جي مخالفت ۾ جيڪي ڪجهہ انهن ڪيو هو، ان تي انهن جون ٤
تعريفون ڪيون ۽ انهن کي خراب ڪمن تي قائم رهڻ جي رغبت ڏياري ۽ ٢
جڏهن قريشن بدر ۾ وڃڻ تي اتفاق ڪيو تہ انهن کي ياد آيو تہ منجهن ۽ قبيلہ بني بڪر جي وچ ۾ دشمني آهي. ممڪن هو جو اهي اهو خيال ڪري واپسي جو ارادو ڪن هاڻ اهو شيطان کي منظور نہ هو. اُن ڪري ان اهو فريب ڪيو جو سراقہ بن مالڪ بن جعشم بني ڪنانہ جي سردار جي صورت ۾ ظاهر ٿيو ۽ هڪ لشڪر ۽ هڪ جهنڊو ساڻ ڪري مشرڪن سان اچي مليو ۽ انهن کي چوڻ لڳو تہ مان توهان جو ذميدار آهيان. اڄ توهان تي ڪو بہ غالب اچڻ وارو نہ آهي. جڏهن مسلمانن ۽ ڪافرن جا ٻئي لشڪر صفن ۾ بيٺا ۽ محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن مِٽي جي هڪ مُٺ ڪافرن جي مُنهن تي هڻي تہ اهي پُٺي ڏيئي ڀڳا ۽ حضرت جبرئيل، ابليس لعين جي طرف وڌيو، جيڪو سراقہ جي شڪل ۾ حارث بن هشام جو هٿ پڪڙي بيٺو هو، سو هٿ ڇڏائي وڃي پنهنجي ٽولي سان ڀڳو. حارث پڪاريندو رهجي ويو، سراقہ! سراقہ!! تون تہ اسان جو ضامن ٿيو هئين، ڪاڏي وڃين ٿو؟ چوڻ لڳو مون کي اهو نظر اچي ٿو، جيڪو توهان کي نظر نہ ٿو اچي. هن آيت ۾ ان واقعي جو بيان آهي. ف٩١ ۽ امن جي جيڪا ذميداري ڪئي هئي، سا ڪدوش ٿيان ٿو. اُن تي حارث بن هشام چيو تہ اسان تنهنجي ڀروسي تي آيا هئاسين، تون هاڻي اسان کي هن حالت ۾ خوار ڪندين؟ چوڻ لڳو. ف٩٢ يعني ملائڪن جو لشڪر. ف٩٣ متان اهو مون کي هلاڪ نہ ڪري ڇڏي. جڏهن ڪافرن کي شڪست ٿي ۽ شڪست کائي پوءِ جڏهن مڪہ مڪرمہ پهتا تہ انهن اهو مشهور ڪيو تہ اسان جي شڪست ۽ ڀڄ جو سبب سراقہ ٿيو. جڏهن اها خبر (اصلي) سراقہ کي پهتي تہ هن اُن کي حيرت ۾ ۽ چوڻ لڳو هي ماڻهو ڇا بڪن ٿا، نہ مون کي انهن جي اچڻ جي خبر نہ وڃڻ جي. فقط مون کي خبر پئي انهن جي شڪست کان پوءِ ٻڌي آهي. تڏهن قريشن چيو تہ تون فلاڻي فلاڻي ڏينهن اسان وٽ آيو هئين. اُن قسم کنيو تہ اهو محض غلط آهي، تڏهن انهن کي پڪ ٿي تہ اهو شيطان هو. ف٩٤ مديني جا. ف٩٥ هي مڪہ مڪرمہ جا ڪجهہ ماڻهو هئا، جن اسلام جو ڪلمو تہ پڙهيو هو، مگر ان وقت تائين سندن دلين ۾ شڪ ۽ تردد باقي هو، جڏهن قريشن جا ڪافر محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن سان جنگ جي لاءِ نڪتا، هي بہ انهن سان گڏ بدر ۾ پهتا، اتي وڃي، مسلمانن کي ٿورو ڏٺائون تہ شڪ اڃا وڌيو ۽ مرتد ٿي ويا ۽ چوڻ لڳا. ف٩٦ جو پنهنجي ايتري ٿوري تعداد جي باوجود ايڏي وڏي لشڪر جي سامهون ٿي ويا. الله تعالىٰ فرمائي ٿو. ف٩٧ ۽ پنهنجو ڪم ان جي حوالي ڪري ۽ ان جي فضل ۽ احسان تي مطمئن ٿئي. ف٩٨ ان جو حافظ ۽ ناصر آهي.

كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُوْنَ وُجُوْهَهُمْ وَ اَدْبَارَهُمْ ۚ وَذُوْقُوْا
جو ساهه ڪڍن ٿا ڌڪ هڻندي انهن جي مُنهن ۽ پُٺيءَ تي ف٩٩ ۽ باهه
عَذَابَ الْحَرِيْقِ ﴿٥٠﴾ ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ
جي سزا چکو. هي ف١٠٠ بدلو آهي انهيءَ جو جيڪو توهان جي هٿن اڳتي موڪليو ف١٠١ ۽ الله ٻانهن
بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيْدِ ﴿٥١﴾ كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ؕ
تي ظلم نه ڪندو آهي. ف١٠٢ جيئن فرعون وارن ۽ انهن کان اڳين جو دستور هو ف١٠٣
كَفَرُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوْبِهِمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ
اهي الله جي آيتن جا منڪر ٿيا ته الله انهن کي سندن گناهن جي سبب پڪڙيو بيشڪ الله قوت
شَدِيْدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً
وارو سخت عذاب وارو آهي. اهو ان ڪري ته الله ڪنهن قوم کي جيڪا نعمت ڏيندو آهي سا ايستائين
اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا مَا بِاَنْفُسِهِمْ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ
نه مٽائيندو آهي جيستائين جو اُهي پاڻ نه بدلجي وڃن ف١٠٤ ۽ الله بيشڪ ٻڌندڙ
عَلِيْمٌ ﴿٥٣﴾ كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ؕ كَذَّبُوْا
ڄاڻندڙ آهي. جيئن فرعون وارن ۽ انهن کان اڳين جو دستور، انهن پنهنجي
بِاٰيٰتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنٰهُمْ بِذُنُوْبِهِمْ وَاَغْرَقْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ ۚ
رب جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيو ته اسان انهن کي انهن جي گناهن سبب تباهه ڪيو ۽ اسان فرعون وارن کي ٻوڙي ڇڏيو ف١٠٥
وَكُلٌّ كَانُوْا ظٰلِمِيْنَ ﴿٥٤﴾ اِنَّ شَرَّ الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِيْنَ
۽ اهي سمورا ظالم هئا بيشڪ ف١٠٦ سمورن جانورن ۾ بدترين الله وٽ اُهي آهن جن
كَفَرُوْا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿٥٥﴾ ۖ اَلَّذِيْنَ عٰهَدْتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُوْنَ
ڪفر ڪيو ۽ ايمان نه ٿا آڻين. اهي جن سان توهان معاهدو ڪيو هو پوءِ بار بار
عَهْدَهُمْ فِيْ كُلِّ مَرَّةٍ وَّهُمْ لَا يَتَّقُوْنَ ﴿٥٦﴾ فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ
پنهنجو عهد ٽوڙن ٿا ف١٠٦ ۽ ڊڄن نه ٿا. ف١٠٧ پوءِ جيڪڏهن تون انهن کي لڙائيءَ ۾
فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَّنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُوْنَ ﴿٥٧﴾
ڪٿي ڏسين ته انهن کي اهڙي سزا ڏي جنهن سان انهن جي پوين کي ڀڄائين ف١٠٨ هن اميد تي ته شايد

ف٩٩ لوهه جا گرز، جيڪي باهه ۾ ڳاڙها ڪيل آهن ۽ انهن سان جيڪو زخم ٿئي ٿو اُن ۾ باهه ۽ سوزش ٿئي ٿي. انهن سان ماريءَ ملائڪ ڪافرن کي چون ٿا.

ف١٠٠ مصيبتون ۽ عذاب.

ف١٠١ يعني جيڪو توهان ڪيو ڪفر ۽ گناهه.

ف١٠٢ ڪنهن تي سواءِ جُرم جي عذاب نه ٿو ڪري ۽ ڪافرن تي عذاب ڪرڻ عدل آهي.

ف١٠٣ يعني انهن ڪافرن جي عادت ڪفر ۽ سرڪشيءَ ۾ فرعوني قوم ۽ انهن کان اڳين جهڙي آهي. پوءِ جهڙيءَ طرح اُهي هلاڪ ڪيا ويا. هي به بدر جي ڏينهن قتل ۽ قيد ۾ مبتلا ڪيا ويا. حضرت ابن عباس رضى الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته جهڙيءَ طرح فرعونين حضرت موسیٰ عليه السلام جي نبوت کي يقين سان ڄاڻي، سندس تڪذيب ڪئي هئي، ساڳيوئي حال انهن ماڻهن جو آهي جو حضور محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي رسالت کي ڄاڻي به تڪذيب ڪن ٿا.

ف١٠٤ ۽ وڌيڪ بدتر حال ۾ مبتلا نه ٿين. جيئن الله تعالیٰ، مڪي جي ڪافرن کي روزي ڏيئي ڏُک جي تڪليف ختم ڪئي. امن ڏيئي خوف کان چوٽڪارو ڏنو ۽ اُنهن جي طرف پنهنجي پياري محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي نبي بڻائي مبعوث فرمايو. انهن اهڙين نعمتن جو شڪر نه ڪيو، پر ويتر هيءَ سرڪشي ڪئي جو محبوب نبي عليه الصلوٰة والسلام جن جي تڪذيب ڪيائون. سندن خون ريزي جي پويان پيا ۽ ماڻهن کي سچي واٽ کان روڪيائون. سڌي جيوته الله تعالیٰ جي نعمت حضرت محبوب ڪبريا سيد الانبياءِ محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلى الله عليه وسلم جن آهن.

ف١٠٥ اهڙا ئي هي قريشن جا ڪافر آهن، جن کي بدر ۾ هلاڪ ڪيو ويو.

ف١٠٦ شانِ نزول:- اِنَّ شَرَّ الدَّوَآبِّ ۽ ان کان پوءِ واريون آيتون بني قريظه جي يهودين جي حق ۾ نازل ٿيون. جن جو رسول مقبول محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان وعدو هو ته اهي ساڻن نه وڙهندا، نه سندن دشمن جي مدد ڪندا. انهن وعدو ٽوڙيو ۽ مڪي جي مشرڪن جڏهن محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان جنگ ڪئي ته انهن هٿيارن سان مُشرڪن جي مدد ڪئي. پوءِ حضور محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن وٽ معذرت ڪيائون ته اسان ڀلجي ويا هئين ۽ اسان کان قصور واقع ٿيو، ٻيهر وري وعدو ڪيائون ۽ ان کي به ٽوڙيائون. الله تعالیٰ انهن کي سڀني جانورن کان بدتر ٻڌايو، ڇوته ڪافر سڀني جانورن کان بدتر آهن ۽ ڪفر جي باوجود واعدو ٽوڙيندڙ به هجن ته اڃا به خراب. ف١٠٧ خدا کان نه واعدي ٽوڙڻ جي خراب نتيجي کان ۽ نه ان کان شرمائن ٿا، هن جي باوجود، جو واعدو ٽوڙڻ هر عقل واري وٽ شرمناڪ جُرم آهي ۽ واعدي ٽوڙڻ وارو سڀني وٽ بي اعتبار ٿي وڃي ٿو. جڏهن انهن جي بي غيرتي ان درجي کي پهچي ويئي ته پوءِ يقيناً اهي جانورن کان بدتر آهن. ف١٠٨ ۽ انهن جون همتون ٽوڙي ۽ جماعتون ڇڙوڇڙ ڪري ڇڏيو.

وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ
اهي عبرت وٺن. ۱۰۹ ۽ جيڪڏهن توکي ڪنهن قوم کان دغا جو انديشو هجي ۱۱۰ ته انهن جو معاهدو انهن جي طرف
سَوَاءٍ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿٥٨﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
ڦٽي ڪر برابريءَ تي ۱۱۱ بيشڪ دغاباز الله کي پسند نه آهن. ۽ ڪافر هرگز هن گهمنڊ ۾ نه رهن
كَفَرُوا سَبَقُوا ۚ إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾ وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ
ته اهي ۱۱۲ هٿن مان نڪري ويا، بيشڪ اُهي عاجز نه ٿا ڪري سگهن ۱۱۳ ۽ انهن جي واسطي تيار ڪريو جيتري به طاقت
مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ
توهان کان ٿي سگهي ۱۱۴ ۽ جيترا به گهوڙا ٻڌي (وقف ڪري) سگهو جيئن ان سان ڌاڪ ڄمائي سگهو الله جي دشمن ۽ پنهنجي دشمن
وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ۚ وَمَا
جي دلين ۾ ۱۱۵ ۽ انهن کان سواءِ ٻين جي دلين ۾ جن کي اوهان نه ٿا سڃاڻو ۱۱۶ الله انهن کي ڄاڻي ٿو ۽ الله جي
تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا
راهه ۾ جو ڪجهه خرچ ڪندؤ توهان کي پورو پورو ملندو ۱۱۷ ۽ ڪنهن طرح گهاٽي ۾
تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى
نه رهندؤ. ۽ جيڪڏهن اهي صلح جي طرف جهڪن ته توهان به جهڪو ۱۱۸ ۽ الله تي ڀروسو
اللَّهِ ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾ وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ
رک، بيشڪ اهو ئي آهي ٻڌندڙ ڄاڻندڙ. ۽ جيڪڏهن اهي توکي ڌوکو ڏيڻ چاهن ۱۱۹
فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ ۚ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾
پوءِ بيشڪ الله توکي ڪافي آهي اهو ئي آهي جنهن توکي مضبوط ڪيو پنهنجي مدد ۽ مسلمانن سان.
وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ ۚ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا
۽ انهن جي دلين ۾ محبت پيدا ڪيائين ۱۲۰ جيڪڏهن تون خرچ ڪرين ها اهو سمورو جو ڪجهه زمين ۾ آهي
أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٣﴾
ته انهن جون دليون نه ملائي سگهين ها ۱۲۱ پر الله انهن جون دليون گڏي ڇڏيون بيشڪ اهو ئي آهي غالب،
يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٤﴾
حڪمت وارو. اي نبي (غيب جون خبرون ٻڌائيندڙ) الله ڪافي آهي توکي ۽ هي جيترا مسلمان تنهنجا پيروڪار آهن ۱۲۲

۱۰۹ ۽ اهي نصيحت قبول ڪن.
۱۱۰ ۽ اهڙا نشان ۽ آثار لڌا وڃن جن سان ثابت ٿئي ته اهي ڪومٽ ڪندا ۽ واعدي تي قائم نه رهندا.
ع ۱۰ ۳
۱۱۱ يعني انهن کي اُن واعدي جي مخالفت ڪرڻ کان اڳ آگاهه ڪري ڇڏيو ته توهان جي بدعهدي جا نشان لڌا ويا، انهيءَ ڪري اهو واعدو اعتبار جي قابل نه رهيو، اُن جي پابندي نه ڪئي ويندي.
۱۱۲ بدر جي جنگ کان پڇي، قتل ۽ قيد کان بچي ويا ۽ مسلمانن جي.
۱۱۳ پنهنجي گرفتار ڪرڻ وارن کي، اُن کان پوءِ مسلمانن کي خطاب ٿيو.
۱۱۴ توڙي اهي هٿيار هجن يا قلعا يا تيراندازي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته محبوب سيّد عالم صلى الله عليه وسلم جن هن آيت جي تفسير ۾ قوت جي معنىٰ رمي يعني تيراندازي ٻڌائي.
۱۱۵ يعني ڪافر مڪي وارا هجن يا ٻيا.
۱۱۶ ابن زيد جو قول آهي ته هتي ٻين مان منافق مراد آهن. حسن جو قول آهي ته ڪافر جن.
۱۱۷ اُن جي جزا پوري ملندي.
۱۱۸ انهن سان صلح قبول ڪريو.
۱۱۹ ۽ صلح جو اظهار مڪر جي لاءِ ڪن.
۱۲۰ جيئن قبيلا اوس ۽ خزرج ۾ محبت ۽ الفت پيدا ڪري ڇڏي ان جي باوجود، جو انهن ۾ سؤ سال اڳ جون دشمنيون هيون ۽ وڏيون وڏيون لڙايون ٿينديون پئي آيون. هي صرف الله جو ڪرم آهي.
۱۲۱ يعني اُنهن جي پاڻ ۾ دشمني هن حد تائين پهچي وئي هئي، جو انهن کي ملائڻ لاءِ سمورا ذريعا ختم ٿي چڪا هئا ۽ ڪا صورت باقي نه رهي هئي. ٿوري گهڻي ڳالهه تي بگڙجي ويندا هئا ۽ صدين تائين جنگ باقي رهندي هئي. ڪنهن به طرح ٻه دليون نه ملي سگهن ها. جڏهن محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن مبعوث ٿيا ۽ عرب ماڻهن مٿن ايمان آندو ۽ انهن سندن تابعداري ڪئي ته هي حالت تبديل ٿي وئي ۽ دلين مان پراڻيون دشمنيون ۽ ڪينا دور ٿي ويا ۽ ايماني محبتون پيدا ٿيون. هي حضور پُرنور محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جو روشن معجزو آهي.
ع ۸ ۶ ۴
۱۲۲ شان نزول:- سعيد بن جبير، حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما کان روايت ڪئي ته هي آيت حضرت عمر فاروق رضي الله تعالىٰ عنه جي ايمان آڻڻ جي باري ۾ نازل ٿي. ايمان سان صرف ٽيٽيهه مرد ۽ ڇهه عورتون مشرف ٿي چڪيون هيون، تڏهن حضرت عمر فاروق رضي الله تعالىٰ عنه اسلام آندو. انهيءَ قول جي بناءِ تي هي آيت مڪي آهي. محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي حڪم مبارڪ سان مدني سورت ۾ لکي وئي. هڪ قول هيءُ آهي ته هيءَ آيت بدر جي جنگ ۾ قتل قتال جي باري نازل ٿي. ان تقدير مطابق آيت مدني آهي ۽ مؤمنن مان هتي هڪ قول ۾ انصار، هڪ ۾ سمورا مهاجر ۽ انصار مُراد آهن.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ حَرِّضِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ عَلَى ٱلۡقِتَالِۚ إِن يَكُن
اي نبي مسلمانن کي جهاد جي رغبت ڏي جيڪڏهن توهان مان
مِّنكُمۡ عِشۡرُونَ صَٰبِرُونَ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِۚ وَإِن يَكُن مِّنكُم
ويهه صبر وارا هجن ته ٻن سون تي غالب رهندا ۽ جيڪڏهن توهان جا
مِّاْئَةٞ يَغۡلِبُوٓاْ أَلۡفٗا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمۡ قَوۡمٞ لَّا يَفۡقَهُونَ ﴿٦٥﴾
سؤ هجن ته ڪافرن جي هزار تي غالب ايندا ۽ هن ڪري جو اها قوم سمجهه نٿي رکي. ف۱۲۳
ٱلۡـَٰٔنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمۡ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمۡ ضَعۡفٗاۚ فَإِن يَكُن
هاڻي الله توهان تان هلڪائي فرمائي ۽ ان کي علم آهي ته توهان ڪمزور آهيو پوءِ جيڪڏهن توهان
مِّنكُم مِّاْئَةٞ صَابِرَةٞ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِۚ وَإِن يَكُن مِّنكُمۡ
مان سؤ صبر وارا هجن ته ٻن سون تي غالب ايندا ۽ جيڪڏهن توهان مان
أَلۡفٞ يَغۡلِبُوٓاْ أَلۡفَيۡنِ بِإِذۡنِ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٦٦﴾
هزار هجي ته ٻن هزارن تي غالب ايندا الله جي حڪم سان ۽ الله صبر وارن سان گڏ آهي
مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسۡرَىٰ حَتَّىٰ يُثۡخِنَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ
ڪنهن نبي کي لائق نه آهي جو ڪافرن کي زنده قيد ڪري جيستائين انهن جو رت زمين تي خوب نه وهائي ف۱۲۴
تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنۡيَا وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلۡأٓخِرَةَۗ وَٱللَّهُ
توهان ماڻهو دنيا جو مال گهرو ٿا ف۱۲۵ ۽ الله آخرت چاهي ٿو ف۱۲۶ ۽ الله
عَزِيزٌ حَكِيمٞ ﴿٦٧﴾ لَّوۡلَا كِتَٰبٞ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمۡ فِيمَآ
غالب حڪمت وارو آهي. جيڪڏهن الله پهرين ئي هڪ ڳالهه لکي نه ڇڏي هجي ها ف۱۲۷ ته اي مسلمانو! توهان ڪافرن کان جيڪو
أَخَذۡتُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿٦٨﴾ فَكُلُواْ مِمَّا غَنِمۡتُمۡ حَلَٰلٗا طَيِّبٗاۚ
بدلي جو مال ورتو اُن ۾ توهان تي وڏو عذاب اچي ها. پوءِ کائو جيڪا غنيمت توهان کي ملي حلال پاڪيزه ف۱۲۸
وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٦٩﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل
۽ الله کان ڊڄندا رهو بيشڪ الله بخشيندڙ مهربان آهي. اي غيب جون خبرون ٻڌائيندڙ جيڪي قيدي
لِّمَن فِيٓ أَيۡدِيكُم مِّنَ ٱلۡأَسۡرَىٰٓ إِن يَعۡلَمِ ٱللَّهُ فِي قُلُوبِكُمۡ
توهان جي هٿن ۾ آهن انهن کي فرمايو ف۱۲۹ جيڪڏهن الله توهان جي دل ۾ چڱائي ڏٺي ف۱۳۰ ته جيڪي

ف۱۲۳ هيءَ الله تعالیٰ جي طرفان وعدو ۽ خوشخبري آهي ته مسلمانن جي جماعت صبر سان رهي ته پوءِ الله تعالیٰ جي مدد سان ڏهوڻن ڪافرن تي غالب رهندي ڇو ته ڪافر جاهل آهن ۽ انهن جو مقصد جنگ سان آهي، نه ثواب جو حاصل ڪرڻ، نه ئي عذاب جو خوف. جانورن وانگر وڙهندا ڦرندا رهن ٿا ته پوءِ لِلّٰهيت سان گڏ ڙهڻ وارن جي سامهون ڇا بيهي سگهندا. بخاري شريف جي حديث ۾ آهي ته جڏهن هي آيت نازل ٿي ته ڏهن مسلمانن تي فرض ڪيو ويو ته مسلمانن جو هڪ مجاهد ڏهن (ڪافرن) جي مقابلي کان نه ڀڄي پوءِ آيت اَلۡـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ نازل ٿي هي لازم ڪيو ويو ته هڪ سؤ ٻن سون جي سامهون قائم رهن يعني ڏهوڻن سان مقابلي جي فرضيت منسوخ ٿي ۽ ٻيڻن کان ڀڄڻ ممنوع رکيو ويو. ف۱۲۴ ۽ ڪافر جي قتل ۾ مبالغو ڪري، ڪفر جي ذلت ۽ اسلام جي شوڪت جو اظهار نه ڪري. شان نزول:- مسلم شريف وغيره جي حديثن ۾ آهي ته بدر جي جنگ ۾ ستر ڪافر قيد ڪري، محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي حضور ۾ آندا ويا. محبوب سائين انهن متعلق صحابه ڪرام کان مشورو طلب فرمايو. حضرت ابوبڪر صديق عرض ڪيو ته هي توهان جي قوم ۽ قبيلي جا ماڻهو آهن، منهنجي راءِ ۾ فديو وٺي ڇڏي آزاد ڪيو وڃي، ان سان مسلمانن کي قوت به پهچندي ۽ ڪهڙو عجب آهي، جو الله تعالیٰ انهن ماڻهن کي اسلام نصيب فرمائي. حضرت عمر فاروق عرض ڪيو ته انهن ماڻهن توهان جي تڪذيب ڪئي، توهان کي مڪي مڪرم ۾ رهڻ نه ڏنو. هي ڪفر جا سردار ۽ اڳواڻ آهن، سندن سسيون اڏاري ڇڏيو الله تعالیٰ توهان کي فديي کان بي نياز ڪيو آهي. علی المرتضیٰ کي عقيل تي، حضرت حمزه کي عباس تي ۽ مون کي پنهنجن مائٽن تي مقرر ڪريو ته انهن جون سسيون ڪپيون وڃن. آخرڪار فديي وٺڻ جي راءِ ئي قرار ورتو ۽ جڏهن فديو ورتو ويو ته پوءِ هي آيت نازل ٿي.* ف۱۲۶ يعني توهان جي لاءِ آخرت جو ثواب، جيڪو ڪافرن جي قتل ۽ اسلام جي اعزاز تي مرتب آهي. حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته هيءُ حڪم بدر ۾ هو، جڏهن مسلمان ٿورا هئا. پوءِ جڏهن مسلمانن جو تعداد وڌيو ۽ اهي الله تعالیٰ جي فضل سان مضبوط ٿيا ته قيدين جي حق ۾ نازل ٿي فَاِمَّا مَنًّۢا بَعۡدُ وَ اِمَّا فِدَآءً ۽ الله تعالیٰ پنهنجي نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن ۽ مؤمنن کي اختيار ڏنو ته چاهي ڪافرن کي قتل ڪن، چاهي انهن کي غلام بڻائن، ته ڀلي فديو وٺي آزاد ڪن. بدر جي قيدين جو فديو چاليهه اوقيه سون في شخص هو، جنهن جا سورهن سؤ درهم ٿيا. ف۱۲۷ هيءُ ته اجتهاد تي عمل ڪرڻ واري کان مؤاخذه نه فرمائيندو ۽ هي صحابه اجتهاد ڪيو هو ۽ انهن جي فڪر ۾ اها ڳالهه آئي هئي ته ڪافرن کي جيئرو ڇڏڻ ۾ سندن اسلام آڻڻ جي اُميد آهي ۽ فديو وٺڻ ۾ دين کي طاقت ٿئي ٿي ۽ هن تي نظر نه ڪئي وئي ته قتل ۾ اسلام جي عزت ۽ ڪافرن جي سزا آهي. مسئلو:- محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي ان ديني معاملي ۾ صحابه جي راءِ معلوم فرمائڻ اجتهاد جي مشروعيت جو دليل آهي يا ڪِتٰبٌ مِّنَ اللّٰهِ سَبَقَ مان اهو مراد آهي، جيڪو اُن لوح محفوظ ۾ لکيو ته بدر وارن تي عذاب نه ڪيو ويندو. ف۱۲۸ جڏهن مٿين آيت نازل ٿي ته محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي صحابن جيڪي فديا ورتا هئا تن کان هٿ روڪي ڇڏيا، تنهن تي هي آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ بيان فرمايو ويو ته توهان جون غنيمتون حلال ڪيون ويون، انهن کي کائو. صحيحين جي حديث ۾ آهي ته الله تعالیٰ اسان جي لاءِ غنيمتون حلال ڪيون اسان کان اڳ ڪنهن لاءِ به حلال نه هيون. *

* نزول: هي آيت حضرت عباس بن عبد المطلب رضی الله تعالیٰ عنه جي باري ۾ نازل ٿي آهي، جيڪو محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جو چاچو آهي. هي قريش ڪافرن جي اُنهن ڏهن سردارن مان هو، جن بدر جي جنگ ۾ ڪافرن جي لشڪر کي کاڌي کارائڻ جي ذميواري کنئي هئي ۽ هي اُن خرچ جي لاءِ ويهه اوقيه سون سان کڻي هليو هو (هڪ اوقيو چاليهن درهمن جو ٿئي ٿو) پر اُن جي ذمي، جنهن ڏينهن کاڌو کارائڻ مقرر ٿيو هو، خاص انهيءَ ڏينهن جنگ جو واقعو پيش آيو ۽ قتال ۾ کاڌي کارائڻ جي فرصت ۽ مهلت نه ملي. تنهن سبب ان وقت اهي ويهه اوقيه سون رهجي ويو. جڏهن ان کي گرفتار ڪري سندس سون ورتو ويو ته ڏهن ان درخواست ڪئي ته اهو سون ڪانئس فديي ۾ ورتو وڃي. محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن انڪار ڪندي ارشاد فرمايو ته جيڪا شيءِ اسان جي مخالفت ۾ خرچ ڪرڻ جي لاءِ آندي اٿئي، سا نه ڇڏي ويندي ۽ حضرت عباس تي سندس ٻنهي ڀائٽين، عقيل بن ابو طالب ۽ نوفل بن حارث جو بار به وڌو ويو. تڏهن حضرت عباس عرض ڪيو يا محمد (صلی الله تعالیٰ عليه وسلم)! توهان مون کي هن حال ۾ ڇڏيندؤ، جو مان باقي عمر قريشن کان گهري گهري گذاريان؟ محبوب سائين فرمايو ته اهو سون ڪٿي آهي؟ جنهن کي تنهنجي مڪي مڪرم کان هلڻ وقت تنهنجي زال ام الفضل دفن ڪيو آهي ۽ تو ان کي چيو آهي ته خبر نه آهي مون کي ڪهڙو حادثو پيش اچي. جيڪڏهن

ف۱۲۵ هي خطاب مؤمنن کي آهي ۽ مال مان فديو مراد آهي.

ع ۹ ۵ ۵

خَيْرًا يُّؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّآ اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ؕ وَاللّٰهُ

توهان کان ورتو ويو ف١٣١ ان کان بهتر توهان کي عطا فرمائيندو ۽ توهان کي معاف فرمائيندو ۽ الله

غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٧٠﴾ وَاِنْ يُّرِيْدُوْا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ

بخشيندڙ مهربان آهي. ف١٣٢ ۽ اي محبوب جيڪڏهن اهي ف١٣٣ توهان سان دغا ڪرڻ چاهيندا ف١٣٤ ته ان کان اڳ ۾ الله

مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿٧١﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ

سان به خيانت ڪري چڪا آهن، پوءِ انهيءَ تو کي ايترن تي طاقت ڏني ف١٣٥ ۽ الله ڄاڻندڙ حڪمت وارو آهي بيشڪ

اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِيْ سَبِيْلِ

جن ايمان آندو ۽ الله جي واسطي ف١٣٦ گهر ٻار ڇڏيائون ۽ الله جي راهه ۾ پنهنجي مال ۽ جانين سان جهاد ڪيائون

اللّٰهِ وَالَّذِيْنَ اٰوَوْا وَّنَصَرُوْٓا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ؕ

ف١٣٧ ۽ اهي جن جاءِ ڏني ۽ مدد ڪئي ف١٣٨ اُهي هڪ ٻئي جا وارث آهن ف١٣٩

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَمْ يُهَاجِرُوْا مَا لَكُمْ مِّنْ وَّلَايَتِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ

۽ اهي جن ايمان آندو ف١٤٠ ۽ هجرت نه ڪيائون، توهان کي انهن جي ڇڏيل ملڪيت مان ڪجهه به نه ٿو پهچي

حَتّٰى يُهَاجِرُوْا ۚ وَاِنِ اسْتَنْصَرُوْكُمْ فِي الدِّيْنِ فَعَلَيْكُمُ

جيستائين هجرت نه ڪن ۽ جيڪڏهن اهي دين ۾ توهان کان مدد گهرن ته توهان تي مدد ڪرڻ واجب

النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍۢ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِّيْثَاقٌ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا

آهي، مگر اهڙي قوم تي جو توهان ۾ ۽ انهن ۾ معاهدو آهي ۽ الله توهان جا

تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿٧٢﴾ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ؕ

ڪم ڏسي رهيو آهي. ۽ ڪافر پاڻ ۾ هڪ ٻئي جا وارث آهن ف١٤١

اِلَّا تَفْعَلُوْهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيْرٌ ﴿٧٣﴾ ؕ

جيڪڏهن توهان ايئن نه ڪندؤ ته زمين ۾ فتنو ۽ وڏو فساد ٿيندو. ف١٤٢ ۽ اهي

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَالَّذِيْنَ

جن ايمان آندو ۽ هجرت ڪئي ۽ الله جي واٽ ۾ جهاد ڪيائون ۽ جن جاءِ

اٰوَوْا وَّنَصَرُوْٓا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُوْنَ حَقًّا ؕ لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَّ

ڏني ۽ مدد ڪئي اهي ئي سچا ايمان وارا آهن انهن جي واسطي بخشش آهي ۽ عزت

مان جنگ ۾ ڪم اچي ويا ته هي تنهنجو، عبد الله، عبيد الله، فضل ۽ قثم (چارئي سندس پٽ هئا) جو آهي. حضرت عباس عرض ڪيو ته توهان کي ڪيئن معلوم ٿيو. محبوب سائين فرمايو ته مون کي منهنجي رب خبردار فرمايو آهي، تنهن تي حضرت عباس عرض ڪيو ته مان شاهدي ڏيان ٿو ته بيشڪ توهان سچا آهيو ۽ مان شاهدي ٿو ڏيان ته الله تعالیٰ کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي ۽ بيشڪ توهان اُن جا ٻانها ۽ رسول آهيو، منهنجي انهيءَ راز تي الله کان سواءِ ڪو به واقف نه هو ۽ حضرت عباس پنهنجن ڀائٽين عقيل ۽ نوفل کي حڪم ڏنو ته انهن به اسلام آندو. ف١٣٠ ايمان جي خلوص ۽ نيت جي صحت سان.

ف١٣١ يعني فديو.

ف١٣٢ جڏهن حضور محبوب رسول صلى الله عليه وسلم جن وٽ بحرين جو مال آيو، جنهن جو مقدار اسي هزار هو. محبوب سائين جن ظهر جي نماز لاءِ وضو فرمايو ۽ نماز پڙهڻ کان اڳ سمورو مال ورهائي ڇڏيو ۽ حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنه کي حڪم فرمايو ته ان مان وٺ، پوءِ جيترو ان کان کڻي سگهيو، ايترو ان کنيو. اهو فرمائيند رهو ته هي ان کان ڀلو آهي جيڪو الله مون کان ورتو ۽ مان اُن جي مغفرت جي اُميد رکان ٿو ۽ سندس دولتمنديءَ جو هي حال هو، جو وٽس ويهه غلام هئا. سمورا واپاري هئا ۽ انهن مان سيني کان گهٽ ۾ مايو جنهن جو هو، سو ويهن هزارن جو هو. ف١٣٣ قيدي. ف١٣٤ توهان جي بيعت کان ڦري ۽ ڪفر اختيار ڪري. ف١٣٥ جيئن اُهي بدر ۾ ڏسي چڪا آهن، گرفتار ٿيا. آئنده به جيڪڏهن سندن طريقا اُهي ئي رهيا ته پوءِ انهن کي اُنهيءَ جو اميد وار رهڻ گهرجي.

ف١٣٦ انهيءَ جي رسول جي محبت ۾ انهن پنهنجا. ف١٣٧ هي اولين مهاجر آهن. ف١٣٨ مسلمانن جي ۽ اُنهن کي پنهنجن گهرن ۾ رهايو سي انصار آهن، تن مهاجرن ۽ انصار ٻنهيءَ جي لاءِ ارشاد ٿيو ته ف١٣٩ مهاجر انصار جا ۽ انصار مهاجرن جا. هيءَ وراثت واولوالارحام بعضهم اولی ببعض آيت سان منسوخ ٿي وئي. ف١٤٠ ۽ مڪي مڪرم ۾ ئي مقيم رهيا.

ف١٤١ انهن ۽ مؤمنن جي وچ ۾ وراثت نه آهي. هن آيت مان ثابت ٿيو ته مسلمانن کي ڪافرن جي پاڻ ۾ ۽ وراثت کان منع ڪيو ويو ۽ انهن کان جدا رهڻ جو حڪم ڏنو ويو ۽ مسلمانن تي هڪٻئي سان ميل جول رکڻ لازم ڪيو ويو.

ف١٤٢ يعني جيڪڏهن مسلمانن ۾ هڪٻئي سان تعاون ۽ مدد نه هجي ۽ اهي هڪٻئي جا مددگار ٿي، هڪ قوت نه بڻجي وڃن ته پوءِ ڪافر مضبوط ٿيندا ۽ مسلمان ضعيف ۽ هي وڏو فتنو ۽ فساد آهي.

رِزْقٌ كَرِيْمٌ ﴿٧٤﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْۢ بَعْدُ وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا
جي روزي. ف١٤٣ ۽ جن بعد ۾ ايمان آندو ۽ هجرت ڪيائون ۽ توهان سان گڏ جهاد ڪيائون
مَعَكُمْ فَاُولٰٓئِكَ مِنْكُمْ ۭ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ
اهي به توهان مان آهن ف١٤٤ ۽ مائٽ هڪٻئي کي وڌيڪ ويجها آهن
فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٧٥﴾ ع
الله جي ڪتاب ۾ ف١٤٥ بيشڪ الله سڀ ڪجهه ڄاڻي ٿو.

سُوْرَةُ التَّوْبَةِ ٩ مَدَنِيَّةٌ ١١٣ | سُوْرَةُ التَّوْبَةِ مَدَنِيَّةٌ | اٰيَاتُهَا ١٢٩ رُكُوْعَاتُهَا ١٦

سورة ف١ توبه مديني ۾ نازل ٿي هن ۾ هڪ سو اڻٽيهه ١٢٩ آيتون ۽ سورهن ١٦ رڪوع آهن
بَرَاۗءَةٌ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖٓ اِلَى الَّذِيْنَ عٰهَدْتُّمْ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ ۝ ١
بيزاري جو حڪم ٻڌائڻ آهي الله ۽ ان جي رسول جي طرف کان انهن مُشرڪن کي جن سان توهان جو معاهدو هو اهي قائم نه رهيا ف٢
فَسِيْحُوْا فِي الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ
پوءِ چار مهينا زمين تي گهمي ڦري وٺو ۽ يقين رکو ته توهان الله کي ٿڪائي
مُعْجِزِي اللّٰهِ ۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي الْكٰفِرِيْنَ ۝ ٢ وَاَذَانٌ مِّنَ
نه ٿا سگهو ف٣ ۽ هيءُ ته الله ڪافرن کي خوار ڪرڻ وارو آهي ف٤ ۽ پڙهو ڏيڻ آهي الله ۽
اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖٓ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرِيْۗءٌ
ان جي رسول جي طرف کان سمورن ماڻهن ۾ حج اڪبر (وڏو) جي ڏينهن ف٥ ته الله بيزار آهي
مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ ڏ وَرَسُوْلُهٗ ۭ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ وَاِنْ
مشرڪن کان ۽ ان جو رسول پوءِ جيڪڏهن توهان توبه ڪريو ته توهان جو ڀلو آهي ۽ جيڪڏهن
تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ ۭ وَبَشِّرِ الَّذِيْنَ
منهن ڦيريو ته پوءِ ڄاڻي ڇڏيو ته توهان الله کي عاجز نه ٿا ڪري سگهو ف٦ ۽ ڪافرن کي
كَفَرُوْا بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ۝ ٣ اِلَّا الَّذِيْنَ عٰهَدْتُّمْ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ
خوشخبري ٻڌاءِ دردناڪ عذاب جي. مگر اهي مُشرڪ جن سان توهان جو معاهدو هو
ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوْكُمْ شَيْـــًٔا وَّلَمْ يُظَاهِرُوْا عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّوْٓا
پوءِ انهن توهان سان عهد ۾ ڪا ڪوتاهي نه ڪئي ف٩ ۽ توهان جي خلاف ڪنهن جي مدد نه ڪيائون ته انهن سان

ف١٤٣ پهرين آيت ۾ مهاجرن ۽ انصارن جا هڪٻئي سان تعلقات ۽ انهن مان هر هڪ هڪٻئي جو معين ۽ مددگار هجڻ جو بيان هو. هن آيت ۾ انهن ٻنهي جي ايمان جي تصديق ۽ سندن مورد رحمتِ الاهيءَ هجڻ جو ذڪر آهي. ف١٤٤ ۽ توهان جي ئي حڪم ۾ آهن اي مهاجرو ۽ انصارو! مهاجرن جا ڪيترائي طبقا آهن: هڪ اهي آهن، جن پهريون ڀيرو مدينه طيبه جي طرف هجرت ڪئي تن کي اولين مهاجرين چون ٿا. ڪي اهي سڳورا آهن، جن پهريائين حبشه جي طرف
ع ١٠ ٦ ٦
هجرت ڪئي، پوءِ مديني طيبه ۾ آيا، تن کي اصحاب الهجرتين چون ٿا. ڪي سڳورا اهي آهن، جن صلح حديبيه کان پوءِ ۽ فتح مڪه کان اڳ هجرت ڪئي. هي اصحاب هجرت ثانيه سڏائجن ٿا. پهرين آيت ۾ مهاجرين اولين جو ذڪر آهي ۽ هن آيت ۾ اصحاب هجرت ثانيه جو. ف١٤٥ هن آيت سان توارث بالهجرت منسوخ ڪيو ويو ۽ ذوي الارحام جي وراثت ثابت ٿي.
ف١ سُورة توبه: هي سورة مدنيه آهي، مگر هن جي پوين آيتن (لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ کان آخر تائين) کي ڪي علماء مڪيه چون ٿا. هن سورت ۾ سورهن رڪوع، هڪ سو اڻٽيهه آيتون، چار هزار اٺتر ڪلماءِ ۽ ڏهه هزار چار سؤ اٺياسي حرف آهن. هن سورت جا ڏهه نالا آهن، تن مان به توبه ۽ براءت (نالا) مشهور آهن. هن سورت جي شروعات ۾ بِسْمِ اللّٰهِ شريف نه لکي ويئي. ان جو اصل سبب هي آهي ته حضرت جبريل عليه السلام هن سورت سان گڏ بسم الله ڪٿي نازل نه ٿيو هو ۽ حضور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن بِسْمِ اللّٰهِ شريف لکڻ جو حڪم نه فرمايو. حضرت علي المرتضىٰ کان روايت آهي ته بِسْمِ اللّٰهِ شريف امان آهي ۽ هيءَ سورت تلوار سان امن کڻي ڇڏڻ جي لاءِ نازل ٿي. بخاريءَ حضرت براءَ کان روايت ڪئي ته قرآن ڪريم جي سورتن ۾ سڀني کان پڇاڙيءَ ۾ هيءَ ئي سورت نازل ٿي. ف٢ عرب جي مُشرڪن ۽ مسلمانن جي وچ ۾ واعدو ٿيل هو، انهن مان ٿورن کان سواءِ سڀني وعدو ٽوڙيو ته انهن واعدي ٽوڙيندڙن جو واعدو ساقط ڪيو ويو ۽ حڪم ڏنو ويو ته چار مهينا اهي امن سان جتي چاهن گذارن، انهن سان ڪو تعرض نه ڪيو ويندو ته انهيءَ عرصي ۾ انهن کي موقعو آهي ته خوب سوچي سمجهي وٺن ته انهن لاءِ ڇا ڀلو آهي ۽ احتياط ڪن ۽ ڄاڻن ته انهيءَ مدت کان پوءِ اسلام قبول ڪرڻو پوندو يا قتل. هيءَ سورت سن ٩ هه ۾ فتح مڪي کان پوءِ هڪ سال بعد نازل ٿي. حضور محبوب رسول عظيم ڪريم صلى الله عليه وسلم جن ان سال حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالىٰ عنه کي حج جو امير مقرر فرمايو هو ۽ ان کان پوءِ حضرت علي المرتضىٰ کي حاجين جي مجمعي کي هن سورت جي

ٻڌائڻ جي لاءِ موڪليو. اهڙيءَ طرح حضرت علي المرتضىٰ رضي الله تعالىٰ عنه ڏهين ذوالحج جو جمره عقبه وٽ بيهي ندا ڪئي يَآ اَيُّهَا النَّاسُ مان توهان جي طرف محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي طرفان موڪليل آهيان. ماڻهن چيو، توهان ڪهڙو پيغام آندو آهي، پوءِ پاڻ هن سورت جون ٽيهه يا چاليهه آيتون تلاوت فرمايون ۽ فرمايائين ته مان توهان وٽ چار حڪم آندا آهن. (١) هن سال کان پوءِ ڪعبه معظمه وٽ ڪو به مُشرڪ نه اچي. (٢) ڪو به شخص اگهاڙو ٿي ڪعبه معظمه جو طواف نه ڪري. (٣) جنت ۾ مؤمن کان سواءِ ڪو به داخل نه ٿيندو. (٤) جنهن جو محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان معاهدو ٿيل آهي، سو پنهنجيءَ مدت تائين رهندو ۽ جنهن جي مدت مقرر نه آهي، ان جو وقت چئن مهينن تي پورو ٿي ويندو ۽ مُشرڪ اهو ٻڌي چيو ته اي علي پنهنجي سوٽ (محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم) کي خبر ڏيئي ڇڏ ته اسان واعدو ٽوڙي ڇڏيو، اسان ۽ ان جي وچ ۾ ڪو به عهد ٿيل نه آهي سواءِ نيزه بازيءَ ۽ تلوار زنيءَ جي. هن واقعي ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالىٰ عنه جي خلافت جي طرف هڪ لطيف اشارو آهي ته محبوب سائين جن حضرت ابوبڪر صديق کي حج جو امير بڻايو ۽ حضرت علي المرتضىٰ کي ان جي پٺيان سورت براءت پڙهڻ لاءِ موڪليو. معلوم ٿيو ته حضرت ابوبڪر امام ۽ حضرت علي المرتضىٰ ان جا مقتدي آهن. هن مان حضرت صديق اڪبر جي تقديم علي المرتضىٰ تي ثابت آهي.
ف٣ ۽ ان مهلت جي باوجود ان جي پڪڙ کان بچي نه ٿا سگهو. ف٤ دُنيا ۾ قتل ۽ آخرت ۾ عذاب سان. ف٥ حج کي حج اڪبر فرمايو، هن لاءِ ته اُن زماني ۾ عمره کي حج اصغر چيو ويندو هو ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته ان حج کي حج اڪبر هن ڪري چيو ويو جو ان سال محبوب مدني رسول عربي صلى الله عليه وسلم جن حج ادا فرمايو هو ۽ ڇو ته جمعي جو ڏينهن هو، ان سبب مسلمان ان حج کي جيڪو جمعي جي ڏينهن ٿئي، حج وداع جي ياد ڏيارڻ لاءِ حج اڪبر چون ٿا. ف٦ ڪفر ۽ ڪوت کان. ف٧ ايمان آڻڻ ۽ توبه ڪرڻ کان. ف٨ هي وڏو عذاب آهي ۽ هن ۾ هي ڄاڻايو آهي ته الله تعالىٰ عذاب نازل ڪرڻ تي قادر آهي. ف٩ ۽ اُن کي سندس شرطن سان پورو ڪيو. اهي ماڻهو بني ضمره هئا ۽ جيڪو ڪنانه جو هڪ قبيلو آهي ۽ انهن جي مُدت جا نوَ مهينا باقي رهيا هئا.

اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٤﴾
کيل معاهدو طئي ٿيل مدت تائين پوروڪيو ، بيشڪ الله پرهيزگارن کي دوست رکي ٿو
فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِيْنَ حَيْثُ وَ
پوءِ جڏهن عزت وارا مهينا گذري وڃن ته مشرڪن کي قتل ڪريو ف١٠ جتي به ڏسو ف١١
جَدْتُّمُوْهُمْ وَخُذُوْهُمْ وَاحْصُرُوْهُمْ وَاقْعُدُوْا لَهُمْ كُلَّ
۽ انهن کي پڪڙيو ۽ قيد ڪريو ۽ هر جاءِ تي انهن جي تاڙ ۾ ويهو ، پوءِ جيڪڏهن
مَرْصَدٍ ۚ فَاِنْ تَابُوْا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوْا
اهي توبه ڪن ف١٢ ۽ نماز قائم رکن ۽ زڪواة ڏين ته انهن جو رستو ڇڏي ڏيو ف١٣ بيشڪ
سَبِيْلَهُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٥﴾ وَاِنْ اَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ
الله بخشڻهار مهربان آهي . ۽ اي محبوب جيڪڏهن ڪو مشرڪ توهان کان پناهه گهري ف١٤
اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلٰمَ اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهٗ ؕ
ته ان کي پناهه ڏيو جو اهو الله جو ڪلام ٻڌي، پوءِ ان کي امن جي جاءِ تي پهچائي ڇڏ ف١٥ اهو هن لاءِ ته
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُوْنَ ﴿٦﴾ كَيْفَ يَكُوْنُ لِلْمُشْرِكِيْنَ عَهْدٌ
اهي نادان ماڻهو آهن ف١٦ مشرڪن جي واسطي الله ۽ ان جي رسول وٽ ڪو به عهد ڪيئن
عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُوْلِهٖٓ اِلَّا الَّذِيْنَ عٰهَدْتُّمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ
ٿي سگهي ٿو ف١٧ مگر اهي جن سان توهان جو معاهد و مسجد حرام وٽ ٿيو
الْحَرَامِ ۚ فَمَا اسْتَقَامُوْا لَكُمْ فَاسْتَقِيْمُوْا لَهُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
ف١٨ پوءِ جيستائين اهي توهان سان عهد تي قائم رهن ته توهان به انهن جي واسطي قائم رهو بيشڪ پرهيزگار
الْمُتَّقِيْنَ ﴿٧﴾ كَيْفَ وَاِنْ يَّظْهَرُوْا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوْا فِيْكُمْ
الله کي وڻن ٿا . ڀلا ڪيئن ف١٩ حالانڪ جيڪڏهن اهي توهان تي غالب اچن ته نه قرابت جو لحاظ ڪن
اِلًّا وَّلَا ذِمَّةً ؕ يُرْضُوْنَكُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوْبُهُمْ ۚ وَ
۽ نه عهد جو ، توهان کي پنهنجي زبانن سان راضي ڪندا آهن ف٢٠ ۽ انهن جي دلين ۾ انڪار آهي ۽
اَكْثَرُهُمْ فٰسِقُوْنَ ﴿٨﴾ اِشْتَرَوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيْلًا فَصَدُّوْا
انهن مان گهڻا بي فرمان آهن . ف٢١ الله جي آيتن جي عيوض ٿورو مُلهه ورتائون ف٢٢ پوءِ ان جي وا ٽ

ع ١ / ٦ / ٧

ف١٠ جن واعدو ٽوڙيو.

ف١١ حلال واري جاءِ ۾ يا حرم ۾ ڪنهن وقت ۽ جاءِ جي تخصيص نه آهي.

ف١٢ شرڪ ۽ ڪفر کان ۽ ايمان قبول ڪن.

ف١٣ ۽ قيد کان آزاد ڪري ڇڏيو ۽ انهن سان تعرض نه ڪريو.

ف١٤ مُهلت جي مهينن گذرڻ کان پوءِ ، جيئن توهان کان توحيد جا مسئلا ۽ قرآن پاڪ ٻڌڻ ، جنهن جي توهان دعوت ڏيو ٿا.

ف١٥ جيڪڏهن ايمان نه آڻي. مسئلو:- هن مان ثابت ٿيو ته امن ڏنل کي ايذاءُ نه ڏنو وڃي ۽ مدت گذرڻ کان پوءِ ان کي دارالسلام ۾ رهڻ جو حق نه آهي.

ف١٦ اسلام ۽ ان جي حقيقت کي نه ٿا ڄاڻن ، پوءِ به انهن کي اُمن ڏيڻ عين حڪمت آهي، ته جيئن ڪلام الله ٻڌن ۽ سمجهن .

ف١٧ جو اهي ٺڳي ۽ عهد شڪني ڪن ٿا.

ف١٨ ۽ انهن کان ڪا عهد شڪني ظهور ۾ نه آئي. مثلاً بني ڪنانه ۽ بني ضمره.

ف١٩ واعدو پورو ڪندا ۽ ڪيئن قول تي قائم رهندا.

ف٢٠ ايمان ۽ عهد پورو ڪرڻ جا واعدا ڪري.

ف٢١ واعدي ٽوڙيندڙ ڪفر ۾ سرڪش ، بي مروت ، ڪوڙ کان نه شرمائڻ وارا ، انهن.

ف٢٢ ۽ دُنيا جي ٿوري فائدي جي پويان ايمان ۽ قرآن ڇڏي ويٺا ۽ جيڪو عهد رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان ڪيو هين، تنهن کي ابو سفيان جي ٿوري لالچ ڏيڻ سان ٽوڙي ڇڏيائون

عَنْ سَبِيْلِهٖ ؕ اِنَّهُمْ سَآءَ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿٩﴾ لَا يَرْقُبُوْنَ
کان روکیائون ۔ ف٢٣ بيشڪ اُهي ڪم ڪندا هئا . ڪنهن مسلمان
فِيْ مُؤْمِنٍ اِلًّا وَّلَا ذِمَّةً ؕ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُوْنَ ﴿١٠﴾ فَاِنْ
۾ نہ قرابت جو خيال ڪن نہ عهد جو ف٢٤ ۽ اُهي ئي سرڪش آهن . پوءِ جيڪڏهن
تَابُوْا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّيْنِ ؕ
اهي ف٢٥ توبه ڪن ۽ نماز قائم رکن ۽ زکوٰة ڏين تہ اهي توهان جا ديني ڀائر آهن ف٢٦
وَنُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ﴿١١﴾ وَاِنْ نَّكَثُوْٓا اَيْمَانَهُمْ
۽ اسان آيتون مفصل بيان ڪريون ٿا ڄاڻڻ وارن جي واسطي . ف٢٧ ۽ جيڪڏهن عهد
مِّنْۢ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوْا فِيْ دِيْنِكُمْ فَقَاتِلُوْٓا اَئِمَّةَ الْكُفْرِ ۙ
ڪري پنهنجا قسم ٽوڙين ۽ توهان جي دين تي اعتراض ڪن تہ پوءِ ڪفر جي اڳواڻن سان لڙو ف٢٨
اِنَّهُمْ لَآ اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُوْنَ ﴿١٢﴾ اَلَا تُقَاتِلُوْنَ قَوْمًا
بيشڪ انهن جي قسمن جو ڪو ڀروسو نہ آهي مَن اُهي مڙي وڃن . ف٢٩ ڇا توهان ان قوم سان لڙائي نہ
نَّكَثُوْٓا اَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوْا بِاِخْرَاجِ الرَّسُوْلِ وَهُمْ بَدَءُوْكُمْ اَوَّلَ
ڪندؤ جنهن پنهنجا قسم ٽوڙيا ف٣٠ ۽ رسول جي شهر مان ڪڍڻ جو ارادو ڪيائون ف٣١ حالانڪ اڳرائي انهن جي ئي
مَرَّةٍ ؕ اَتَخْشَوْنَهُمْ ۚ فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿١٣﴾
طرف کان ٿي آهي . ڇا انهن کان ڊڄو ٿا پوءِ الله وڏيڪ حقدار آهي جو ان کان ڊڄو جيڪڏهن ايمان
قَاتِلُوْهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدِيْكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ
رکو ٿا . انهن سان لڙائي ڪريو الله کين عذاب ڏيندو توهان جي هٿان ۽ کين خوار ڪندو ف٣٢ ۽ توهان کي انهن تي ڪاميابي
وَيَشْفِ صُدُوْرَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوْبِهِمْ ؕ
ڏيندو ف٣٣ ۽ ايمان وارن جي دل کي تسڪين بخشيندو . ۽ انهن جي دلين جو مونجهارو دور فرمائيندو ف٣٤
وَيَتُوْبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿١٥﴾ اَمْ
۽ الله جنهن جي وڻيس توبه قبول فرمائي ف٣٥ ۽ الله علم ۽ حڪمت وارو آهي . ڇا توهان
حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوْا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِيْنَ جٰهَدُوْا مِنْكُمْ
اهو گمان ۾ آهيو تہ توهان کي ائين ئي ڇڏيو ويندو ۽ اڃا الله سچا ٽپ نہ ڪرائي انهن جي جيڪي توهان مان جهاد ڪندا ف٣٦

ف٢٣ ۽ ماڻهن کي دين الاهيءَ ۾ داخل ٿيڻ کان روڪيائون .

ف٢٤ جڏهن موقعو ملين ، قتل ڪري ڇڏين . پوءِ مسلمانن کي گهرجي تہ جڏهن بہ مشرڪن تي پهچن تہ انهن کي معاف نہ ڪن .

ف٢٥ ڪفر ۽ وعدي ٽوڙڻ کان باز اچن ۽ ايمان قبول ڪن .

ف٢٦ حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما فرمايو تہ هن آيت مان ثابت ٿيو تہ قبلي وارن جو خون حرام آهي .

ف٢٧ هن مان ثابت ٿيو تہ آيتن جي تفصيل تي جنهن کي نظر هجي ، سو عالم آهي .

ف٢٨ مسئلو :- هن آيت مان ثابت ٿيو تہ جيڪو ذمي ڪافر ، دين اسلام تي ظاهري طعنو ڪري ، تنهن جو عهد باقي نہ ٿو رهي ، سو ذمي کان نہ ڪري وڃي ٿو . ان کي قتل ڪرڻ جائز آهي .

ف٢٩ هن آيت مان ثابت ٿيو تہ ڪافرن سان جنگ ڪرڻ ۾ مسلمانن جو مقصد کين ڪفر ۽ بد اعماليءَ کان روڪڻ آهي .

ف٣٠ ۽ صلح حديبيه جو عهد ٽوڙيو ۽ مسلمانن جي حليف خزاعہ جي خلاف بني بکر جي مدد ڪيائون .

ف٣١ مڪہ مڪرمہ مان دار الندوه ۾ مشورو ڪري .

ف٣٢ قتل ۽ قيد سان .

ف٣٣ ۽ انهن تي غلبو عطا فرمائيندو .

ف٣٤ اهي سمورا وعدا پورا ٿيا ۽ محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جون خبرون سچيون ٿيون ۽ نبوت جو ثبوت چٽو ۽ واضح ٿي ويو .

ف٣٥ هن ۾ آگاهي آهي تہ ڪي مڪي وارا ڪفر کان باز اچي ، توبه تائب ٿيندا ، هيءَ خبر ۽ اهڙي ئي واقع ٿي وئي . جيئن ابو سفيان ، عڪرمہ بن ابو جهل ۽ سهيل بن عمرو ايمان سان مشرف ٿيا .

ف٣٦ اخلاص سان الله جي راهہ ۾

وَلَمْ يَتَّخِذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلَا رَسُوْلِهٖ وَلَا الْمُؤْمِنِيْنَ
۽ الله ۽ ان جي رسول ۽ مسلمانن کان سواءِ ڪنهن کي پنهنجو راز دار نہ بنائيندا
وَلِيْجَةً ۭ وَاللّٰهُ خَبِيْرٌۢ بِمَا تَعْمَلُوْنَ ۝١٦ مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِيْنَ
ف٣٧ ۽ الله توهان جي ڪمن کان باخبر آهي. مشرڪن کي حق نہ آهي
اَنْ يَّعْمُرُوْا مَسٰجِدَ اللّٰهِ شٰهِدِيْنَ عَلٰٓي اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ ۭ
جو الله جون مسجدون آباد ڪن ف٣٨ اُهي شاهد آهن پنهنجي ذات تي ڪفرجا ف٣٩
اُولٰۗىِٕكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ ښ وَفِي النَّارِ هُمْ خٰلِدُوْنَ ۝١٧ اِنَّمَا
اُهي ئي آهن جن جا سمورا عمل ختم ٿي ويا ۽ هميشه باهہ ۾ رهندا. ف٤٠ الله جون
يَعْمُرُ مَسٰجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ
مسجدون تہ فقط اُهي ئي آباد ڪندا آهن جيڪي الله ۽ قيامت تي ايمان رکن ۽ نماز قائم رکندا
الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُولٰۗىِٕكَ
آهن ۽ زڪوٰة ڏيندا آهن ف٤١ ۽ الله کان سواءِ ڪنهن کان نہ ڊڄندا آهن ف٤٢ ۽ قريب آهي
اَنْ يَّكُوْنُوْا مِنَ الْمُهْتَدِيْنَ ۝١٨ اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاۗجِّ وَعِمَارَةَ
جو اهي ماڻهو هدايت وارن مان هجن. ڇا توهان حاجين جي سبيل ۽ مسجد حرام جي
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجٰهَدَ
خدمت کي ان جي برابر ٺاهيو جنهن الله ۽ قيامت تي ايمان آندو ۽ الله جي راهہ ۾
فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۭ لَا يَسْتَوٗنَ عِنْدَ اللّٰهِ ۭ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي
جهاد ڪيائين اُهي الله وٽ برابر نہ آهن ۽ الله ظالمن کي
الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ۝١٩ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَهَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا فِيْ
هدايت نہ فرمائيندو آهي ف٤٣ اُهي جن ايمان آندو ۽ هجرت ڪيائون ۽ پنهنجي مال ۽ جان سان
سَبِيْلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ۙ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ
الله جي راهہ ۾ لڙيا، الله وٽ انهن جو وڏو درجو آهي
اللّٰهِ ۭ وَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْفَاۗىِٕزُوْنَ ۝٢٠ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ
۽ اهي ئي ڪامياب آهن ف٤٤ انهن جو رب انهن کي خوشخبري ڏئي ٿو پنهنجي رحمت ۽ ف٤٥

ف٣٧ هن مان معلوم ٿيو تہ مخلص ۽ غير مخلص ۾ امتياز ڪيو ويندو ۽ هن مان مقصود مسلمانن کي مشرڪن جي ياريءَ ۽ انهن وٽ مسلمانن جي راز
ع ٢ ١٠ ٨ پهچائڻ کان منع ڪرڻو آهي. ف٣٨ مسجدن مان مسجد حرام ڪعبہ معظمہ مراد آهي. ان کي جمع جي صيغي سان هن ڪري ذڪر فرمايو ويو جو اهو سڀني مسجدن جو قبلو ۽ امام آهي. انهيءَ جو آباد ڪرڻ وارو اهڙو آهي جيئن سمورين مسجدن جي آباد ڪرڻ وارو ۽ جمع جي صيغي آڻڻ جو هي سبب بہ ٿي سگهي ٿو تہ مسجد حرام جو هر بقعہ مسجد آهي ۽ هي بہ ٿي سگهي ٿو تہ مسجدن مان جنس مراد هجي ۽ ڪعبہ معظمہ ان ۾ داخل هجي ڇو تہ اهو ان جنس جو صدر آهي. شان نزول:- قريش ڪافرن جي سردارن جي هڪ جماعت، جيڪا بدر ۾ گرفتار ٿي ۽ تن ۾ محبوب سائين جن جو چاچو حضرت عباس بہ هو، تنهن کي صحابہ ڪرام شرڪ تي عار ڏياريو ۽ حضرت علي المرتضيٰ تہ خاص حضرت عباس کي محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جي سامهون اچڻ تي تمام سخت سُست چيو. حضرت عباس چوڻ لڳو تہ توهان اسان جون برايون تہ بيان ڪريو ٿا، ليڪن اسان جون خوبيون لڪايو ٿا. ان کي چيو ويو، تنهنجون ڪهڙيون خوبيون آهن. اُن چيو اسان توهان کان افضل آهيون، اسان مسجد حرام کي آباد ڪريون ٿا، ڪعبي جي خدمت ڪريون ٿا، حاجين کي ڪارايون ٿا پياريون ٿا، قيدين کي آزاد ڪرايون ٿا. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي، تہ مسجدن کي آباد ڪرڻ جو ڪافرن جو ڪو حق نہ آهي، ڇو تہ مسجد الله تعاليٰ جي عبادت لاءِ آباد ڪئي وڃي ٿي. پوءِ جيڪو خدا جو انڪاري هجي، ان سان ڪفر ڪري، سو مسجد ڇا آباد ڪندو؟ آباد ڪرڻ جي معنيٰ ۾ بہ ڪيترائي قول آهن، هڪ هي تہ مسجد جو ٺاهڻ بلند ڪرڻ ۽ مرمت ڪرڻ، جنهن کان ڪافر کي روڪيو ويندو. ٻيو قول
وقف لازم هي آهي تہ مسجد آباد ڪرڻ مان مراد اُن ۾ داخل ٿيڻ ۽ ويهڻ آهي. ف٣٩ بُت پرستي جو انڪار ڪري يعني هي ٻئي ڳالهيون ڪيئن گڏ ٿي سگهن ٿيون تہ ماڻهو ڪفر تي بہ هجي ۽ خاص اسلامي ۽ توحيدي عبادتگاهہ کي آباد بہ ڪري؟ ف٤٠ ڇو تہ ڪفر جي حالت ۾ عمل قابل قبول نہ آهن نہ مهمان نوازي، نہ حاجين جي خدمت، نہ قيدين جو آزاد ڪرائڻ؛ ڇو تہ ڪافر جو ڪو بہ فعل الله تعاليٰ جي رضا لاءِ هوندو ئي نہ آهي، انهيءَ ڪري ان جو هر عمل بيڪار آهي ۽ جيڪڏهن اهو ڪفر تي ئي مُئو تہ جهنم ۾ سندس لاءِ هميشگيءَ جو عذاب آهي. ف٤١ هن آيت ۾ هي بيان ڪيو ويو تہ مسجدن جي آباد ڪرڻ جا حقدار مؤمن آهن، مسجدن جي آباد ڪرڻ ۾ هي اُمور بہ داخل آهن: ٻهاري ڏيڻ، صفائي ڪرڻ، روشني ڪرڻ ۽ مسجدن کي دنيا جي ڳالهين ۽ اهڙين شين کان محفوظ رکڻ جن لاءِ اهي ٺاهيون نہ ويون آهن. مسجدون عبادت ۽ ذڪر ڪرڻ لاءِ ٺاهيون ويون آهن ۽ علم جو درس بہ ذڪر ۾ شامل آهي. ف٤٢ يعني ڪنهن ٻئي جي رضا کي الله تعاليٰ جي رضا تي ڪنهن بہ طرح سان مقدم نہ ٿا ڪن. اهائي معنيٰ آهي الله تعاليٰ کان ڊڄڻ ۽ غير کان نہ ڊڄڻ جي. ف٤٣ مراد هيءَ آهي تہ ڪافرن جو مؤمنن سان ڪو تعلق نہ آهي، نہ ئي اُنهن جي اعمال جو هنن جي عملن سان، ڇو تہ ڪافر جا عمل اجايا آهن، ڀلي ڪيڏا بہ اُهي حاجين لاءِ سبيلون لڳائن يا مسجد حرام جي خدمت ڪن. مطلب تہ ڪافرن جي عملن کي مؤمنن جي عملن جي برابر قرار ڏيڻ ظلم آهي. شان نزول:- بدر جي ڏينهن جڏهن حضرت عباس گرفتار ٿي آيو تہ اُن محبوب رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي صحابہ ڪرام کي چيو تہ جيڪڏهن توهان کي اسلام، هجرت ۽ جهاد ۾ اڳرائي حاصل آهي تہ اسان کي بہ مسجد حرام جي خدمت ۽ حاجين لاءِ سبيلن لڳائڻ جو شرف حاصل آهي، تنهن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ آگاهہ ڪيو ويو تہ جيڪي عمل ايمان سان نہ ڪيا وڃن سي بيڪار آهن. ف٤٤ ٻين کان. ف٤٥ ۽ انهن کي دنيا ۽ آخرت جي نيڪ بختي ملي.

مِّنۡهُ وَرِضۡوَانٍ وَّجَنّٰتٍ لَّهُمۡ فِيۡهَا نَعِيۡمٌ مُّقِيۡمٌ ﴿٢١﴾ خٰلِدِيۡنَ
پنهنجي رضا جي ف٤٦ ۽ انهن باغن جي جن ۾ انهن جي واسطي دائمي نعمت آهي. هميشه هميشه
فِيۡهَآ اَبَدًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ عِنۡدَهٗۤ اَجۡرٌ عَظِيۡمٌ ﴿٢٢﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ
ان ۾ رهندا، بيشڪ الله وٽ وڏو ثواب آهي. اي ايمان وارؤ
اٰمَنُوۡا لَا تَتَّخِذُوۡۤا اٰبَآءَكُمۡ وَاِخۡوَانَكُمۡ اَوۡلِيَآءَ اِنِ اسۡتَحَبُّوا
پنهنجي پيءُ ۽ پنهنجي ڀائرن کي دوست نه سمجهو جيڪڏهن اهي ايمان جي بجاءِ ڪفر کي
الۡكُفۡرَ عَلَى الۡاِيۡمَانِ ؕ وَمَنۡ يَّتَوَلَّهُمۡ مِّنۡكُمۡ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ
پسند ڪن ۽ توهان مان جيڪي انهن سان دوستي رکندا ته اهي ئي
الظّٰلِمُوۡنَ ﴿٢٣﴾ قُلۡ اِنۡ كَانَ اٰبَآؤُكُمۡ وَاَبۡنَآؤُكُمۡ وَاِخۡوَانُكُمۡ وَ
ظالم آهن ف٤٧ تون فرماءِ جيڪڏهن توهان جا پيءُ ۽ توهان جا پٽ ۽ توهان جا ڀائر
اَزۡوَاجُكُمۡ وَعَشِيۡرَتُكُمۡ وَاَمۡوَالُ ۨاقۡتَرَفۡتُمُوۡهَا وَتِجَارَةٌ
۽ توهان جون زالون ۽ توهان جو ڪٽنب ۽ توهان جو ڪمايل مال ۽ واپار
تَخۡشَوۡنَ كَسَادَهَا وَمَسٰكِنُ تَرۡضَوۡنَهَاۤ اَحَبَّ اِلَيۡكُمۡ مِّنَ اللّٰهِ
جنهن جي نقصان جو توهان کي ڀؤ آهي ۽ توهان جي پسند جا جايون اهي شيون الله ۽ ان جي رسول
وَرَسُوۡلِهٖ وَجِهَادٍ فِيۡ سَبِيۡلِهٖ فَتَرَبَّصُوۡا حَتّٰى يَاۡتِيَ اللّٰهُ بِاَمۡرِهٖ ؕ
۽ ان جي راهه ۾ لڙڻ کان وڌيڪ پيارا هجن پوءِ انتظار ڪريو تان جو الله پنهنجو حڪم آڻي ف٤٨
وَاللّٰهُ لَا يَهۡدِى الۡقَوۡمَ الۡفٰسِقِيۡنَ ﴿٢٤﴾ لَقَدۡ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِيۡ
۽ الله فاسقن کي هدايت نه ڏيندو آهي. بيشڪ الله گهڻن جاين تي توهان جي
مَوَاطِنَ كَثِيۡرَةٍ ۙ وَّيَوۡمَ حُنَيۡنٍ ۙ اِذۡ اَعۡجَبَتۡكُمۡ كَثۡرَتُكُمۡ فَلَمۡ
مدد فرمائي ف٤٩ ۽ حنين جي ڏينهن جڏهن توهان پنهنجي گهڻائي تي آڪڙ کيئي هئي پوءِ اها
تُغۡنِ عَنۡكُمۡ شَيۡـًٔا وَّضَاقَتۡ عَلَيۡكُمُ الۡاَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ ثُمَّ
توهان کي ڪو فائدو نه ڏئي سگهي ف٥٠ ۽ زمين پنهنجي ايڏي ڪشادگي جي باوجود توهان تي سوڙهي ٿي وئي ف٥١
وَلَّيۡتُمۡ مُّدۡبِرِيۡنَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اَنۡزَلَ اللّٰهُ سَكِيۡنَتَهٗ عَلٰى رَسُوۡلِهٖ وَ
پوءِ توهان پٺي ڏئي ڦري ويؤ. پوءِ الله پنهنجي تسڪين لاٿي پنهنجي رسول تي ف٥٢ ۽

ف٤٦ ۽ هيءُ اعلىٰ ترين خوشخبري آهي ڇو ته مالڪ جي رحمت ۽ رضا ٻنهي جو سڀ کان وڏو مقصد ۽ پياري مُراد آهي.

ف٤٧ جڏهن مسلمانن کي ڪافرن کان مِٽي مائٽي جي ڇڏڻ جو حڪم ڏنو ويو ته ڪن ماڻهن چيو ته هي ڪيئن ممڪن آهي، جو ماڻهو پنهنجي پيءُ ڀاءُ وغيره قرابت وارن سان تعلق ڇڏي ڏئي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته ڪافرن سان مِٽي مائٽي جائز نه آهي، ڀلي انهن سان ڪو به رشتو هجي، جيئن اڳتي ارشاد فرمايو اٿس.

ف٤٨ ۽ جلدي اچڻ واري عذاب ۾ مُبتلا ڪري يا دير سان اچڻ واري عذاب ۾. هِن آيت مان ثابت ٿيو ته دين جي محفوظ رکڻ جي لاءِ دُنيا جي تڪليف برداشت ڪرڻ مسلمانن تي لازم آهي ۽ الله ۽ سندس رسول جي اطاعت جي مقابلي ۾ دنيوي تعلقات ڪجهه وارجهائڻ جي قابل نه آهن ۽ خدا ۽ رسول جي محبت، ايمان جو دليل آهي.

ف٤٩ يعني محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي صحابن (مسلمانن) کي جنگين ۾ ڪافرن تي غلبو عطا ڪيو. جيئن بدر جي واقعي قريظه، نُضير، حديبيه ۽ خيبر ۽ فتح مڪه ۾.

ف٥٠ حنين هڪ، طائف جي ويجهو مڪه مڪرمه کان چند ميلن جي مفاصلي تي، ماٿري آهي. هتي فتح مڪه کان ٿورن ئي ڏينهن کان پوءِ قبيله هوازن ۽ قبيله ثقيف سان جنگ ٿي. هِن جنگ ۾ مسلمانن جو تعداد ٻارهن هزار يا ان کان وڌيڪ هو ۽ مُشرڪ چار هزار رهيا. جڏهن ٻئي لشڪر آمهون سامهون ٿيا ته مسلمانن مان ڪنهن شخص
ع ٣ ٨ ٩ پنهنجي گهڻائي تي فخر ڪندي چيو ته هاڻي اسان مغلوب ٿي نه سگهنداسين. هي ڪلمو محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي تمام گرو لڳو، ڇو ته حضور جن هر حال ۾ الله تعالىٰ تي توڪل فرمائيندا هئا ۽ تعداد جي گهٽتائي يا گهڻائي تي نظر نه رکندا هئا. جنگ شروع ٿي ۽ سخت خونريزي ٿي، مُشرڪ ڀڄي ويا ۽ مسلمان موقعو ڏسي غنيمت جي مال ميڙڻ ۾ مصروف ٿي ويا. اهو ڏسي ڀڄندڙ لشڪر موقعو سمجهي تيرن جي بارش شروع ڪري ڏني ۽ اهي تيراندازي ۾ گهڻي مهارت رکندا هئا. نتيجو هي نڪتو جو ان هنگامي ۾ مسلمانن جا قدم اکڙجي ويا، لشڪر ڀڄي ويو ۽ محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن وٽ سندن چاچي حضرت عباس ۽ سندن سؤٽ ابوسفيان بن حارث کان سواءِ ٻيو ڪو به باقي نه رهيو. محبوب سائين ان وقت پنهنجي سواري کي ڪافرن جي طرف وڌايو ۽ حضرت عباس کي حڪم فرمايو ته پنهنجن سائين کي بلند آواز سان سڏ. انُ جي پڪارڻ تي اهي ماڻهو لبيڪ لبيڪ چوندي موٽي آيا ۽ ڪافرن سان جنگ شروع ٿي وئي. جڏهن لڙائي زور شور سان ٿي تڏهن محبوب سائينءَ پنهنجي هٿ مبارڪ سان پٿرين ڪٿي ڪافرن جي منهن ڏي هٽي فرمايائون، محمد جي رب جو قسم ڀڄي نڪتا، پٿرين جي هڻڻ سان ئي ڪافر ڀڄڻ لڳا ۽ محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن انهن جون غنيمتون مسلمانن کي ورهائي ڏنيون. هنن آيتن ۾ انهيءَ واقعي جو بيان آهي. ف٥١ ۽ توهان اتي بيهي نه سگهيا. ف٥٢ جو اطمينان سان پنهنجي جاءِ تي قائم رهيا.

عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ وَاَنْزَلَ جُنُوْدًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِيْنَ
مسلمانن تي ف٥٣ ۽ اهي لشڪر لاٿائين جيڪي توهان نه ڏٺا ف٥٤ ۽ ڪافرن کي عذاب
كَفَرُوْا ؕ وَذٰلِكَ جَزَآءُ الْكٰفِرِيْنَ (٢٦) ثُمَّ يَتُوْبُ اللّٰهُ مِنْۢ بَعْدِ
ڏنائين ف٥٥ ۽ اهائي سزا آهي منڪرن جي . پوءِ ان کان بعد الله جنهن کي وڻيس
ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (٢٧) يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ
توبه جي توفيق ڏيندو ف٥٦ ۽ الله بخشيندڙ مهربان آهي . اي ايمان وارؤ
اٰمَنُوْۤا اِنَّمَا الْمُشْرِكُوْنَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ
مشرڪ نرا سخت پليت آهن ف٥٧ سو هن سال کان پوءِ اهي مسجد حرام جي ويجهو
بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا ۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيْكُمُ اللّٰهُ
نه اچڻ گهرجن ف٥٨ ۽ جيڪڏهن توهان کي محتاجي جو انديشو هجي ته ف٥٩ عنقريب الله توهان کي دولتمند ڪري ڇڏيندو
مِنْ فَضْلِهٖۤ اِنْ شَآءَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ (٢٨) قَاتِلُوا الَّذِيْنَ
پنهنجي مهرباني سان جيڪڏهن گهري ف٦٠ بيشڪ الله علم ۽ حڪمت وارو آهي . لڙائي ڪريو انهن سان
لَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُوْنَ مَا حَرَّمَ
جيڪي الله ۽ قيامت جي ڏينهن تي ايمان نٿا رکن ف٦١ ۽ الله ۽ سندس رسول جي حرام ڪيل شين
اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَلَا يَدِيْنُوْنَ دِيْنَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا
کي حرام نٿا ڄاڻن ف٦٢ ۽ سچي دين ف٦٣ جا تابعدار نٿا ٿين يعني اهي جن کي ڪتاب
الْكِتٰبَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَّدٍ وَّهُمْ صٰغِرُوْنَ (٢٩) وَ
ڏنو ويو ايستائين جو پنهنجي هٿ سان جزيو (ٽيڪس) نه ڏين ذليل ٿي ڪري. ف٦٤
قَالَتِ الْيَهُوْدُ عُزَيْرُ ِۨابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصٰرَى الْمَسِيْحُ
۽ يهودين چيو ته عزير الله جو پٽ آهي ف٦٥ ۽ نصارن چيو مسيح الله
ابْنُ اللّٰهِ ؕ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ ۚ يُضَاهِـُٔوْنَ قَوْلَ الَّذِيْنَ
جو پٽ آهي . اهي ڳالهيون پنهنجي مُنهن (زبان) سان بڪن ٿا ف٦٦ اڳين ڪافرن وانگر
كَفَرُوْا مِنْ قَبْلُ ؕ قٰتَلَهُمُ اللّٰهُ ۚ اَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ (٣٠) اِتَّخَذُوْۤا
ڳالهيون گهڙن ٿا . الله انهن کي ماري ، ڪاڏي اونڌي مُنهن وڃن ٿا. ف٦٧ انهن پنهنجي

منزل ٢

ف٥٣ جو حضرت عباس رضی الله تعالیٰ عنه جي پڪارڻ سان نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ واپس آيا. ف٥٤ يعني ملائڪ . جن کي ڪافرن ابلق گهوڙن تي سفيد لباس پهريل ۽ دستار بَدل ڏٺو. اهي ملائڪ مسلمانن جي شوڪت وڌائڻ جي لاءِ آيا هئا . هن جنگ ۾ انهن قتال نه ڪيو مگر بدر ۾ .

ف٥٥ جو پڪڙيا ويا ، ماريا ويا ، انهن جا عيال ۽ مال مسلمانن جي هٿ آيا.

ف٥٦ ۽ اسلام جي توفيق عطا فرمائيندو ، جيئن هوازن جي باقي ماڻهن کي توفيق ڏني ، اُهي مسلمان ٿي محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿيا ۽ حُضور جن انهن جي قيدين کي آزاد ڪرڻ فرمايو.

ف٥٧ جو انهن جو باطن خبيث آهي اهي نه پاڪائي ڪندا ۽ نه پليتين کان بچندا آهن. ف٥٨ نه حج نه عمري جي لاءِ ۽ ان سال مان مراد ٩ھ هجري آهي ۽ مُشرڪن جي منع ڪرڻ جي معنيٰ هي آهي ته مسلمان انهن کي روڪين.

ف٥٩ جو مُشرڪن کي حج کان روڪڻ سان واپار کي نقصان پهچندو ۽ مڪي وارن کي تنگي پيش ايندي . ف٦٠ عڪرمه چيو ته ائين ئي ٿيو الله تعاليٰ انهن کي غني ڪري ڇڏيو. گهڻيون برساتون وسيون ، پيداوار به گهڻي ٿي . مقاتل چيو ته يمن جي آس پاس وارا ماڻهو مسلمان ٿيا ۽ انهن مڪي وارن تي پنهنجون گهڻيون دولتون خرچ ڪيون. (جيڪڏهن گهري) فرمائڻ ۾ تعليم آهي ته ٻانهي کي گهرجي ته خير جي طلب ۽ آفتن جي دفع جي لاءِ هميشه الله جي طرف متوجه رهي ۽ سڀني امرن کي انهيءَ جي مشيت سان متعلق ڄاڻي.

ف٦١ الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ هي آهي ته ان جي ذات ۽ مڙني پاڪ صفتن کي مڃي ۽ جيڪو ان جي شان جي لائق نه هجي ، اُن جي طرف نسبت نه ع ٤ ٥ ١٠
ڪري ۽ ڪن مفسرن ، رسولن تي ايمان آڻڻ به الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ ۾ داخل قرار ڏنو آهي . پوءِ يهودي ۽ نصارا جيتوڻيڪ الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ جا دعويدار آهن ، پر اها دعويٰ سندن ڪوڙي آهي ڇو ته يهودي تجسم ۽ تشبيه جا ۽ نصارا حلول جا معتقد آهن ، سي ڪيئن الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ وارا ٿي سگهن ٿا. اهڙيءَ طرح يهودين مان جيڪي حضرت عزير کي ۽ نصارن مان حضرت عيسيٰ کي خدا جو پُٽ چون ٿا ، سو تن مان به ڪو الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ وارو نه ٿيو. اهڙيءَ طرح جيڪو هڪ رسول جي تڪذيب ڪري سو الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ وارو نه آهي . پر يهودي ۽ نصارا ته گهڻن نبين سڳورن جي تڪذيب ڪن ٿا. تنهن ڪري اهي الله تعاليٰ تي ايمان آڻڻ وارا نه آهن. شان نزول :- مجاهد جو قول آهي ته هيءَ آيت اُن وقت نازل ٿي ، جڏهن محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن کي روم سان قتال ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو ۽ انهي جي نازل ٿيڻ کان پوءِ تبوڪ جي جنگ ٿي . ڪلبي جو قول آهي ته هيءَ آيت يهودين جي قريظه ۽ نضير قبيلن جي حق ۾ نازل ٿي . محبوب سيدعالم صلی الله عليه وسلم جن انهن سان صلح منظور فرمائي ۽ اهوئي پهريون جزيو آهي جيڪو اسلام وارن کي مليو ۽ اها پهرين ذلت آهي جيڪا ڪافرن کي مسلمانن جي هٿان پهتي. ف٦٢ قرآن ۽ حديث ۾ ۽ ڪن مفسرن جو قول آهي ته معنيٰ هيءَ آهي ته توريت ۽ انجيل جي مطابق عمل نٿا ڪن ، انهن جي تحريف ڪن ٿا ۽ احڪام پنهنجي دل سان گهڙن ٿا . ف٦٣ اسلام دينِ الاهي . ف٦٤ جيڪو معاهدو ڪيل اهلِ ڪتاب کان خراج ورتو وڃي ٿو ، ان جو نالو جزيه آهي . مسئلو :- هي جزيو نقد ورتو ويندو آهي ، هن ۾ اُڌار نه آهي . مسئلو :- جزيي ڏيڻ واري کي خود حاضر ٿي جزيو ڏيڻ گهرجي . مسئلو :- پيادل هلي حاضر ٿي ، بيهي پيش ڪري . مسئلو :- جزيه جي قبول ڪرڻ ۾ ترڪ ۽ هندو وغيره اهلِ ڪتاب سان گڏ ملحق آهن ، سواءِ عرب جي مُشرڪن جي ، جو انهن کان جزيو قبول نه آهي . مسئلو :- اسلام آڻڻ سان جزيو ختم ٿي وڃي ٿو. حڪمت جزيه مقرر ڪرڻ جي هيءَ آهي ته ڪافرن کي مُهلت ڏني وڃي ته جيئن اهي اسلام جي نيڪين ۽ دليلن جي قوت ڏسن ۽ قديم ڪتابن ۾ محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي خبر ۽ محبوب پاڪ صاحب لولاڪ جن جي نعت ۽ صفت ڏسي اسلام جي سعادت سان مُشرف ٿيڻ جو موقعو حاصل ڪن. ف٦٥ اهلِ ڪتاب جي بي ديني جو جيڪو مٿي ذڪر فرمايو ويو ، هيءَ ان جو تفصيل آهي ته اهي الله تعاليٰ جي جناب ۾ اهڙا فاسد اعتقاد رکن ٿا ۽ مخلوق کي الله تعاليٰ جو پُٽ ٻڌائي پرچين ٿا. شان نزول :- رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ يهودين جي هڪ جماعت آئي ۽ چوڻ لڳي ته اسان توهان جو اتباع ڪهڙيءَ طرح ڪريون ، توهان اسان جو قبلو به ڇڏي ڏنو ۽ حضرت عزير کي خدا جو پُٽ به نٿا سمجهو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. ف٦٦ جن تي نه ڪو دليل نه ڪو بُرهان ۽ وري پنهنجيءَ جهالت سان ان باطل صريح جا معتقد به آهن. ف٦٧ ۽ الله تعاليٰ جي وحدانيت تي حجتون قائم ٿيڻ ۽ دليلن واضح ٿيڻ جي باوجود ان ڪفر ۾ مبتلا ٿين ٿا .

اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَالْمَسِيْحَ ابْنَ
پادرين ۽ جوڳين کي الله کان سواءِ خدا ناهيو ف٦٨ ۽ مريم جي پٽ مسيح
مَرْيَمَ ۚ وَمَآ اُمِرُوْٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوْٓا اِلٰهًا وَّاحِدًا ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ؕ
کي ف٦٩ ۽ حالانڪ انهن کي حڪم نه ٿو هو ف٧٠ فقط هڪ الله جي پوڄا ڪن جنهن کان سواءِ عبادت جوڪو لائق
سُبْحٰنَهٗ عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ﴿٣١﴾ يُرِيْدُوْنَ اَنْ يُّطْفِـُٔوْا نُوْرَ اللّٰهِ
نه آهي، اهو پاڪ آهي انهن جي شرڪ کان. چاهن ٿا ته الله جو نور وسائن پنهنجي منهن (ڦوڪن) سان وسائن
بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّآ اَنْ يُّتِمَّ نُوْرَهٗ وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ ﴿٣٢﴾
۽ الله کي ته فقط پنهنجو نور پورو ڪرڻ ئي منظور آهي ف٧٢ توڙي جو ڪافرن کي برو لڳي.
هُوَ الَّذِيْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰى وَدِيْنِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهٗ
اهو ئي آهي جنهن پنهنجو رسول ف٧٣ هدايت ۽ سچي دين سان موڪليو جوانهيءَ کي
عَلَى الدِّيْنِ كُلِّهٖ ۙ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُوْنَ ﴿٣٣﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
سمورن دينن تي غالب ڪري ف٧٤ توڙي جو مشرڪن کي ڏکيو لڳي. اي ايمان وارؤ
اٰمَنُوْٓا اِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُوْنَ
بيشڪ گهڻيئي پادري ۽ جوڳي ماڻهن جو مال ناحق کائي
اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ
وڃن ٿا ف٧٥ ۽ الله جي راه کان ف٧٦ روڪن ٿا ۽ جيڪي گڏ ڪري رکن ٿا
وَالَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُوْنَهَا فِيْ
سون ۽ چاندي ۽ ان کي الله جي راه ۾ خرچ نه ٿا ڪن ف٧٧ انهن کي خوشخبري ٻڌاءِ
سَبِيْلِ اللّٰهِ ۙ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿٣٤﴾ يَّوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فِيْ
درد ناڪ عذاب جي. جنهن ڏينهن اهو تپايو ويندو جهنم جي باهه ۾ ف٧٨ پوءِ ان سان داغ
نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوْبُهُمْ وَظُهُوْرُهُمْ ؕ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ
ڏنا ويندا اسندن پيشانين ۽ پاسن ۽ پٺين کي ف٧٩ هيءُ آهي اهو جو توهان پنهنجي لاءِ گڏ ڪري
لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوْقُوْا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُوْنَ ﴿٣٥﴾ اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُوْرِ
رکيو هو، هاڻ چکو مزو انهيءَ گڏ ڪرڻ جو. بيشڪ مهينن جي ڳڻپ الله وٽ ٻارهن

ف٦٨ حڪم الاهيءَ کي ڇڏي، انهن جي حڪم جا پابند ٿيا.
ف٦٩ ان کي به خدا جو پٽ بڻايو ۽ ان جي نسبت هي باطل اعتقاد ڪيو ته اهو خدا يا خدا جو پٽ آهي يا ان ۾ خدا حلول ڪيو آهي.
ف٧٠ انهن جي ڪتابن ۾ نه انهن جي نبين سڳورن جي طرفان.
ف٧١ دين اسلام يا محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نبوت جا دليل.
ف٧٢ ۽ پنهنجي دين کي غلبو ڏيڻ.
ف٧٣ حضور محبوب محمد مصطفیٰ صلى الله عليه وسلم.
ف٧٤ ۽ ان جي حجت مضبوط ڪري ۽ ٻين دينن کي ان سان منسوخ ڪري، چنانچه الحمدلله ائين ئي ٿيو. ضحاڪ جو قول آهي ته هي حضرت عيسیٰ عليه السلام جي نزول جي وقت ظاهر ٿيندو جڏهن ته ڪو دين وارو اهڙو نه هوندو جو اسلام ۾ داخل نه ٿي وڃي. حضرت ابو هريره جي حديث ۾ آهي، محبوب سيد عالم صلي عليه وسلم جن فرمايو ته حضرت عيسیٰ عليه السلام جي زماني ۾ اسلام کان سواءِ ٻي هر ملت هلاڪ ٿي ويندي.
ف٧٥ هن طرح ته دين جا احڪام تبديل ڪري، ماڻهن کان رشوتون وٺن ٿا ۽ پنهنجن ڪتابن ۾ دنيا جي لالچ ۾ قير قار ۽ تبديلي ڪن ٿا ۽ اڳين ڪتابن جي جن آيتن ۾ محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت مذڪور آهي، مال حاصل ڪرڻ جي لاءِ انهن ۾ فاسد تاويلون ۽ تحريفون ڪن ٿا.
ف٧٦ اسلام کان ۽ محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻڻ کان.
ف٧٧ بخل ڪن ٿا ۽ مال جا حق ادا نه ٿا ڪن، زڪواة نه ٿا ڏين. شان نزول:- سديءَ جو قول آهي ته هيءَ آيت زڪواة جي روڪيندڙن جي حق ۾ نازل ٿي جڏهن الله تعالیٰ احبار ۽ رهبان جي مال جي حرص جو ذڪر فرمايو ته مسلمانن کي مال گڏ ڪرڻ ۽ ان جي حقن ادا نه ڪرڻ کان خوف ڏياريو. حضرت ابن عمر رضي الله تعالیٰ عنهما کان روايت ٿيل آهي ته جنهن مال جي زڪوات ڏني وڃي سو خزانو نه آهي، توڙي دفن ئي ٿيل هجي ۽ جنهن جي زڪوات نه ڏني وڃي سو خزانو آهي، جنهن جو قرآن ۾ ذڪر ٿيو ته ان جي مالڪ کي ان سان داغ ڏنو ويندو. محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي صحابه ڪرام عرض گذاريو ته سون ۽ چانديءَ جو ته اهو حال معلوم ٿيو، پوءِ ٻيو ڪهڙو مال بهتر آهي، جنهن کي گڏ ڪيو وڃي. فرمايائون ذڪر ڪرڻ واري زبان ۽ شڪر ڪرڻ واري دل ۽ نيڪ گهرواري، جيڪا ايماندار هجي ۽ ان جي ايمان جي مدد ڪري يعني پرهيزگار رهجي، جو ان جي صحبت سان طاعت ۽ عبادت جو شوق وڌي (ترمذي)
مسئلو:- مال جو گڏ ڪرڻ مباح آهي، مذموم نه آهي، جڏهن ته ان جا حق ادا ڪيا وڃن. حضرت عبد الرحمٰن بن عوف ۽ حضرت طلحه وغيره صحابي مالدار هئا، سو جيڪي صحابي مال گڏ ڪرڻ کان نفرت ڪندا هئا، اهي انهن تي اعتراض ڪندا هئا. ف٧٨ ۽ سخت گرمي جي ڪري سفيد ٿي ويندو. ف٧٩ جسم جا سمورا حصا ۽ پاسا ۽ چيرو ويندو.

عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِيْ كِتٰبِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ

مهينا آهن ف٨٠ الله جي ڪتاب ۾ ف٨١ جڏهن کان انهيءَ آسمان ۽ زمين کي پيدا ڪيو انهن مان

وَالْاَرْضَ مِنْهَآ اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّيْنُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوْا

چار عزت وارا آهن ف٨٢ هي سڌو دين آهي پوءِ انهن مهينن ۾ ف٨٣ پاڻ تي ظلم نه ڪيو

فِيْهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِيْنَ كَآفَّةً كَمَا يُقَاتِلُوْنَكُمْ كَآفَّةً

۽ مشرڪن سان هر وقت لڙائي ڪريو جيئن اُهي توهان سان هر وقت لڙندا آهن ۽

وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٣٦﴾ اِنَّمَا النَّسِيْٓءُ زِيَادَةٌ فِي

۽ ڄاڻي ڇڏيو ته الله پرهيزگارن سان گڏ آهي. ف٨٤ انهن جو مهينن کي پٺتي هٽائڻ نه آهي مگر

الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا يُحِلُّوْنَهٗ عَامًا وَّيُحَرِّمُوْنَهٗ عَامًا

ڪفر ۾ زياده وڌڻ ف٨٥ ان سان ڪافرن کي گمراهه ڪيو وڃي ٿو هڪ سال ان کي ف٨٦ حلال ٺاهيندا آهن ۽ ٻئي سال

لِّيُوَاطِـُٔوْا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوْا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ زُيِّنَ لَهُمْ

اُن کي حرام ٺاهيندا آهن جوان ڳڻپ جي برابر ٿي وڃن جيڪا الله حرام فرمائي ف٨٧ ۽ الله جي حرام

سُوْٓءُ اَعْمَالِهِمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٣٧﴾ يٰٓاَيُّهَا

ڪيل کي حلال ڪري وٺن، انهن جا بُرا ڪم انهن جي نظرن ۾ چڱا لڳن ٿا ۽ الله ڪافرن کي هدايت نه ڏيندو

الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَا لَكُمْ اِذَا قِيْلَ لَكُمُ انْفِرُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ

اي ايمان وارؤ توهان کي ڇا ٿيو جڏهن توهان کي چيو وڃي ته خدا جي راهه ۾ ڪوچ ڪيو ته بار سمجهي

اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَضِيْتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ

زمين تي ويهي رهو ٿا ف٨٨ ڇا توهان دنيا جي زندگي پسند ڪري ورتي آخرت جي عيوض ۽ دنيا جي زندگي جو

فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيْلٌ ﴿٣٨﴾ اِلَّا تَنْفِرُوْا

سامان آخرت جي سامهون نه آهي مگر ٿورڙو. ف٨٩ ۽ جيڪڏهن ڪوچ نه ڪندؤ ف٩٠

يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا وَّيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوْهُ

ته توهان کي عذاب سخت ڏيندو ۽ توهان جي جاءِ تي ٻيا ماڻهو آڻيندو ف٩١ ۽ توهان ان جو ڪو نقصان

شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٣٩﴾ اِلَّا تَنْصُرُوْهُ فَقَدْ نَصَرَهُ

نه ڪري سگهو ۽ الله سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو. جيڪڏهن توهان ان (محبوب) جي مدد نه ڪئي ته بيشڪ الله

ف٨٠ هتي هيءَ بيان فرمايو ويو ته شريعت جا احڪام چنڊ جي مهينن تي آهن، جن جو حساب چنڊ سان آهي. ف٨١ هتي الله تعالىٰ جي ڪتاب مان يا لوح محفوظ مراد آهي يا قرآن پاڪ يا اهو حڪم، جيڪو ان پنهنجي ٻانهن تي لازم ڪيو. ف٨٢ ٽي لڳولڳ ذوالقعد، ذوالحج، محرم ۽ هڪ رجب. عرب جا ماڻهو جاهليت جي زماني ۾ به انهن مهينن جي تعظيم ڪندا هئا ۽ انهن ۾ قتل کي حرام ڄاڻيندا هئا. اسلام ۾ انهن مهينن جي حُرمت ۽ عظمت اڃا وڌيڪ ڪرائي وئي. ف٨٣ گُناهن ۽ نافرماني سان. ف٨٤ انهن جي نصرت ۽ مدد فرمائيندو. ف٨٥ "نسي" لغت ۾ وقت جي مؤخر ڪرڻ کي چوندا آهن ۽ هتي حرام مهيني جي حُرمت جو ٻئي مهيني جي طرف هٽائڻ مُراد آهي. جاهليت جي زماني ۾ عرب حرام مهينن (ذوالقعد، ذوالحج محرم ۽ رجب) جي حُرمت ۽ عظمت جا معتقد هئا پوءِ جڏهن جنگ جي زماني ۾ هي حُرمت وارا مهينا اچي ويندا هئا ته انهن کي تمام ڳرا لڳندا هئا. ان ڪري انهن اِهو ڪيو جو، هڪ مهيني جي طرف هٽائڻ لڳا. مُحرم جي حُرمت صفر جي طرف هٽائي محرم ۾ جنگ جاري رکندا هئا ۽ ان جي جاءِ تي صفر کي حرام جو مهينو بڻائيندا هئا

ع ٥ ٨ ١١ ۽ جڏهن کان به تحريم هٽائڻ جي ضرورت سمجهندا هئا ته ان ۾ به جنگ حلال ڪري ڇڏيندا هئا ۽ ربيع الاول کي حرام مهينو قرار ڏيندا هئا، اهڙيءَ طرح تحريم سال جي ٻارهن مهينن ۾ گهمندي هئي ۽ سندن انهيءَ طرزعمل سان حرام مهينن جي تخصيص باقي نه رهي. اهڙيءَ طرح حج کي مختلف مهينن ۾ گهمائيندا ڦيرائيندا هئا. محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن حجة الوداع ۾ اعلان فرمايو ته "نسي" جا مهينا گذري ويا هاڻي مهينن جي وقتن جي قانون الاهي جي مطابق حفاظت ڪئي وڃي ۽ ڪو به مهينو پنهنجي جاءِ تان هٽايو نه وڃي ۽ هن آيت ۾ "نسي" کي ممنوع قرار ڏنو ويو ۽ ڪفر تي ڪفر جي زيادتي ٻڌائي وئي، جو ته هن ۾ حرام مهينن ۾ قتال جي تحريم کي حلال ڄاڻڻ ۽ خدا جي حرام ڪيل کي حلال ڪري وٺڻ لڌو وڃي ٿو. ف٨٦ يعني حرام مهيني کي يا ان جي هٽائڻ کي. ف٨٧ مهينا چار ئي آهن، اها پابندي ڪن ٿا پر انهن جي تخصيص توڙي ٿي. الله تعالىٰ جي حڪم جي خلاف حرام مهيني کي حلال ڪري، اُن جي جاءِ تي ٻئي کي حرام قرار ڏنو. ف٨٨ ۽ سفر کان گهبرايو ٿا. شان نزول: هيءَ آيت جنگ تبوڪ ۾ ترغيب لاءِ نازل ٿي. تبوڪ، شام جي علائقن ۾ هڪ مقام آهي مديني طيبه کان چوڏهن منزلن جي مفاصلي تي رجب سنه ٩ھ ۾ طائف کان واپسيءَ کان پوءِ محبوب سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کي خبر پهتي ته عرب جي نصارن جي تحريڪ سان هرقل روم جي بادشاهه رومين ۽ شامين جي وڏي فوج جمع ڪئي آهي ۽ اهو مسلمانن تي حملي ڪرڻ جو اراده رکي ٿو. حضور محبوب صلي الله عليه وسلم جن مسلمانن کي جهاد جو حڪم فرمايو. اهو زمانو نهايت تنگي، ڏُڪر ۽ سخت گرمي جو هو، ايستائين جو ٻه ٻه ماڻهو هڪ کارڪ تي گذارو ڪري رهيا هئا ۽ ويتر سفر به ڏورانهون ۽ دشمن گهڻا ۽ مضبوط هئا. تنهن ڪري ڪجهه قبيلا ويهي رهيا ۽ انهن کي ان وقت جهاد ۾ وڃڻ ڳرو لڳو، ۽ اُن جنگ ۾ گهڻن منافقن جو پردو ڦاٽو ۽ حال ظاهر ٿي ويو ۽ پڙ سچن جي سچائي به. حضرت عثمان غني رضي الله تعالىٰ عنه ان جنگ ۾ وڏي فراخ دلي ۽ بلند همتي سان خرچ ڪيو. ڏهن هزارن مجاهدن کي سامان ڏنو ڏهه هزار دينار ان جنگ ۾ خرچ ڪيا. نوسؤ اُٺ ۽ هڪ سؤ گهوڙا سامان سميت ان کان علاوه آهن ۽ صحابه ڪرام تمام گهڻو خرچ ڪيو، تن ۾ سڀني کان پهريائين حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالىٰ عنه پنهنجو سمورو مال خدمت اقدس ۾ حاضر ڪيو، جنهن جو مقدار ڏهه هزار درهم هو ۽ حضرت امير عمر رضي الله تعالىٰ عنه پنهنجو اڌ مال حاضر ڪيو ۽ محبوب سيّد عالم صلي الله عليه وسلم جن ٽيهن هزارن جو لشڪر وٺي هليا. حضرت علي المرتضىٰ رضي الله عنه کي مديني طيبه ۾ ڇڏيا ٿون. عبدالله بن اُبيّ منافق ۽ سندس ساٿي ثنية الوداع تائين هلي رهجي ويا. جڏهن اسلام جو لشڪر تبوڪ ۾ پهتو ۽ ڏٺائون ته چشمي ۾ پاڻي تمام ٿورو آهي. محبوب رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ان جي پاڻي مان اُن ۾ ڪرڙي فرمائي، جنهن جي برڪت سان پاڻي ۾ جوش آيو ۽ چشمو ڀرجي ويو. لشڪر ۽ سندن سمورا جانور چڱي طرح ڍاپجي ويا. محبوب سائين ڪافي عرصو اتي قيام فرمايو. هرقل پنهنجي دل سان محبوب پاڪ صاحب لولاڪ کي سچو نبي ڄاڻيندو هو. ان ڪري کيس خوف ٿيو ۽ ان سائڻ مقابلو نه ڪيو. محبوب سائين پاسن ڏانهن لشڪر موڪليو. جيئن حضرت خالد کي چئن سؤن کان وڌيڪ سوارن سان اڪيدر حاڪم دومة الجندل جي مقابلي لاءِ موڪليائون ۽ کيس فرمايائون ته توهان ان کي نيل ڳئون جي شڪار ۾ پڪڙيو. تيرهن ايئن ٿي، جو جيئن اهو نيل ڳاءِ جي شڪار لاءِ پنهنجي قلعي مان ٻاهر نڪتو. تيئن حضرت خالد بن وليد رضي الله تعالىٰ عنه ان کي گرفتار ڪري حضور محبوب سائين جي خدمت اقدس ۾ آندو. محبوب رحمتِ عالم جزيو مقرر فرمائي، ان کي ڇڏي ڏنو. اهڙيءَ طرح ايلا جي حاڪم کي

اللّٰهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ
ان جي مدد فرمائي جڏهن ڪافرن جي شرارت سبب انهن کي ٻاهر تشريف وٺي وڃڻو پيو ۹۲ صرف ٻن جانين سان جڏهن اُهي ٻئي

إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا ۚ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ
۹۳ غار ۾ هئا جڏهن پنهنجي دوست کي ۹۴ فرمائي رهيو هو ته غم نه ڪر بيشڪ الله اسان سان گڏ آهي، پوءِ الله ان تي

سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ
پنهنجو سڪون لاٿو ۹۵ ۽ انهن فوجن سان ان جي مدد ڪئي جيڪي اوهان نه ڏٺيون ۹۶ ۽ ڪافرن جي

الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا ۗ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ
ڳالهه هيٺ ڪري ڇڏيائين ۹۷ ۽ الله جو ئي ڪلمو بلند آهي ۽ الله غالب حڪمت

حَكِيمٌ ﴿٤٠﴾ انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَ
وارو آهي. نڪرو هلڪائيءَ سمجهي يا دل تي بار سمجهي ۹۸ ۽ الله جي راهه ۾ جهاد ڪريو

أَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ لَوْ
پنهنجي مال ۽ جان سان، اهو توهان جي واسطي بهتر آهي جيڪڏهن اوهان کي ڄاڻ هجي ۹۹ جيڪڏهن

كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِنْ بَعُدَتْ
ڪو ويجهڙائي جو مال يا وچٿرو سفر هجي ها ته ضرور توسان گڏ هجن ها ۱۰۰ پر انهن کي ته تڪليف جو

عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ ۚ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا
رستو پري نظر آيو ۽ هاڻي الله جو قسم کڻندا ۱۰۱ ته اسان کان ٿي سگهي ها ته ضرور توهان

ع ٦ ٥ ١٢ مَعَكُمْ ۚ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾
سان گڏ هلئون ها ۱۰۲ پنهنجي پاڻ کي تباهه ٿا ڪن ۱۰۳ ۽ الله ڄاڻي ٿو ته بيشڪ اُهي ضرور ڪوڙا آهن.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ ۚ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ
الله توکي معاف فرمائي ۱۰۴ تو انهن کي ڇو اجازت ڏيئي ڇڏي جيستائين ظاهر نه ٿيا هئا تو وٽ سچا

صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿٤٣﴾ لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ
۽ پڌرا نه ٿيا ڪوڙا. ۽ جيڪي الله ۽ قيامت تي ايمان رکن ٿا تو کان اجازت

بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ۗ
نه گهرندا هن کان جو پنهنجي جان ۽ مال سان جهاد ڪن ۽

منزل ۲

اسلام جي پيشڪش ڪيائون ۽ جزيي تي صلح قبول فرمايائون. واپسيءَ جي وقت جڏهن حضور محبوب رحمت عالم صلی اللّٰه عليه وسلم جن مديني طيبه جي ويجهو تشريف فرما ٿيا ته جيڪي ماڻهو جهاد ۾ شريڪ ٿيڻ کان رهجي ويا هئا، سي حاضر ٿيا. محبوب پاڪ صحابن کي حڪم فرمايو ته انهن مان ڪنهن سان به نه ڳالهايو ۽ نه پاڻ وٽ کين ويهاريو. جيستائين اسان اجازت نه ڏيون. حڪم موجب مسلمانن انهن کان منهن موڙيو ايستائين جو پيءُ ۽ پٽ جي طرف به نه واجهايائون. انهيءَ باب ۾ هي آيتون نازل ٿيون. ۸۹ ڇو ته دنيا ۽ ان جو سمورو سامان فاني آهي ۽ آخرت ۽ ان جون سموريون نعمتون باقي آهن. ۹۰ اي مسلمانو! حضور محبوب نبي ڪريم صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي حڪم موافق الله تبارڪ وتعالیٰ. ۹۱ جيڪي توهان کان پلاءِ فرما نبرد ارهوندا. مراد هي آهي ته الله تعالیٰ پنهنجي محبوب نبي ڪريم صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي مدد ۽ سندن دين کي عزت ڏيڻ جو پاڻ ضامن آهي. پوءِ جيڪڏهن توهان حضور محبوب سائين جن جي فرمان جي اطاعت ۾ جلدي ڪندؤ ته اها نيڪ بختي توهان کي نصيب ٿيندي ۽ جيڪڏهن توهان سستي ڪئي ته الله تعالیٰ محبوب نبي ڪريم صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي خدمت جي شرف سان ٻين کي نوازي بلند فرمائيندو.

۹۲ يعني هجرت جي وقت مڪي مڪرم مان. جڏهن ڪافرن دارالندوه ۾ حضور محبوب پاڪ جي قتل ۽ قيد وغيره جا بُرا ۽ ڀڄڙا مشورا ڪيا هئا. ۹۳ حضور محبوب شفيع عالم صلی اللّٰه عليه وسلم جن ۽ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالیٰ عنه. ۹۴ يعني پنهنجي جهان جي سردار محبوب پاڪ صلی اللّٰه عليه وسلم جن حضرت صديق اڪبر رضي الله تعالیٰ عنه کي. مسئلو: حضرت صديق اڪبر رضي الله تعالیٰ عنه جي صحابيت هن آيت مان ثابت آهي. حسن بن فضل فرمايو، جيڪو شخص حضرت ابوبڪر صديق جي صحابي هجڻ جو انڪار ڪري سو، قرآني نص جو منڪر ٿي ڪافر ٿيو. ۹۵ ۽ دل کي اطمينان عطا فرمايو. ۹۶ انهن مان مُراد مَلائڪن جون فوجون آهن، جن ڪافرن جا رُخ ڦيرائي ڇڏيا ۽ اهي انهن کي ڏسي نه سگهيا ۽ بدر، احزاب ۽ حنين ۾ به انهن کي غيبي فوجن سان مدد فرمايائين. ۹۷ ڪفر ۽ شرڪ جي دعوت کي گهٽ فرمايائين. ۹۸ يعني خوشيءَ سان يا بار سمجهي ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته قوت سان يا ضعيفيءَ سان ۽ بي ساماني سان يا ضروري سامان سان. ۹۹ جو جهاد جو ثواب ويهي رهڻ کان بهتر سمجهو ٿا ته پوءِ چالاڪيءَ سان تيار ٿيو ۽ سستي نه ڪريو. ۱۰۰ ۽ دنيوي فائدي جي اميد هجي ها ته سخت محنت ۽ مشقت جو انديشو نه هجي ها. ۱۰۱ شان نزول: هيءُ آيت انهن منافقن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي تبوڪ جي جنگ ۾ وڃڻ کان پٺتي رهيا هئا. ۱۰۲ اهي منافق هن طرح معذرت ڪندا. ۱۰۳ منافقن کي ان معذرت کان اڳ خبر ڏئي ڇڏڻ غيبي خبر ۽ نبوت جي دليلن مان آهي. اهڙيءَ طرح جيئن فرمايو هئائون، تيئن ئي پيش آيو ۽ انهن ساڳي معذرت ڪئي ۽ ڪوڙا قسم کنيا. ۱۰۴ ڪوڙو قسم کڻي ڪري. مسئلو: هن آيت مان ثابت ٿيو ته ڪوڙا قسم کڻڻ هلاڪت جو سبب آهي. ۱۰۵ "عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ" مان ڪلام جي ابتدا ۽ خطاب جو افتتاح مخاطب جي تعظيم ۽ توقير ۾ مبالغي جي لاءِ آهي ۽ عرب جي زبان ۾ هي عرف مشهور آهي جو مخاطب جي تعظيم جي موقعي تي اهڙا ڪلما استعمال ڪيا وڃن ٿا. قاضي عياض رضي الله تعالیٰ عنه شفا شريف ۾ فرمايو، جنهن شخص هن سوال کي ڊوراپو قرار ڏنو، تنهن غلطي ڪئي، ڇو ته تبوڪ جي جنگ ۾ حاضر نه ٿيڻ ۽ گهر ۾ رهڻ جي اجازت گهرڻ وارن کي اجازت ڏيڻ نه ڏيڻ ٻئي حضور محبوب سائين جن جي اختيار ۾ هئا ۽ پاڻ ان ۾ اختيار وارا هئا، جيئن الله تعالیٰ فرمايو آهي ته "فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ" توهان انهن مان جنهن کي گهُرو، اجازت ڏئي ڇڏيو. پوءِ "لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ" فرمائڻ عتاب جي لاءِ نه آهي، بلڪ هي اظهار آهي ته جيڪڏهن توهان انهن کي اجازت نه ڏيو ها، تڏهن به اهي جهاد ۾ وڃڻ وارا نه هئا ۽ "عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ" جي معنیٰ هيءُ آهي ته الله تعالیٰ توهان کي معاف ڪري گناهه کان، پوءِ توهان جو واسطو ئي نه آهي. هن ۾ محبوب سيد عالم صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي مڪمل تڪريم ۽ توقير ۽ تسڪين وتسلي آهي ته جيئن "لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ" فرمائڻ سان ڪو بار نه ٿئي.

وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالْمُتَّقِيْنَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ
۽ الله خوب ڄاڻي ٿو پرهيزگارن کي. تو کان اها موڪل اهي ئي گهرن ٿا جيڪي الله ۽ قيامت
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوْبُهُمْ فَهُمْ فِيْ رَيْبِهِمْ
تي ايمان نٿا رکن ف١٠٦ ۽ انهن جون دليون شڪ ۾ پيون آهن پوءِ اهي پنهنجي شڪ
يَتَرَدَّدُوْنَ ﴿٤٥﴾ وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوْجَ لَاَعَدُّوْا لَهٗ عُدَّةً وَّلٰكِنْ
۾ ڊانوان ڊول آهن. ف١٠٧ ۽ جي انهن کي نڪرڻ جو ارادو هجي ها ف١٠٨ ته ان جي واسطي سامان ناهن ها پر خدا کي
كَرِهَ اللّٰهُ انْۢبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيْلَ اقْعُدُوْا مَعَ الْقٰعِدِيْنَ ﴿٤٦﴾
ئي انهن جو اٿڻ ناپسند هو، پوءِ انهن ۾ سستي پري ڇڏي ف١٠٩ ۽ انهن کي فرمايو ويو ته ويهي رهو ويهندڙن سان گڏ. ف١١٠
لَوْ خَرَجُوْا فِيْكُمْ مَّا زَادُوْكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَّلَا۟اَوْضَعُوْا خِلٰلَكُمْ
جيڪڏهن اهي توهان سان نڪرن ها ته انهن کان توهان کي ڪجهه نه ملي ها سواءِ زياده نقصان جي ۽ توهان ۾ فتني وجهڻ
يَبْغُوْنَكُمُ الْفِتْنَةَ ۚ وَفِيْكُمْ سَمّٰعُوْنَ لَهُمْ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ
جي واسطي توهان جي درميان ڊوڙن ها ف١١١ ۽ توهان ۾ انهن جا جاسوس موجود آهن ف١١٢ ۽ الله خوب ڄاڻي ٿو
بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿٤٧﴾ لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوْا لَكَ الْاُمُوْرَ
ظالمن کي. بيشڪ انهن ته اڳيئي فتنو چاهيو هو ف١١٣ ۽ اي محبوب! توهان جي واسطي تدبيرون الٽ پلٽ ڪيائون ف١١٤
حَتّٰى جَآءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كٰرِهُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْهُمْ
ايستائين جو حق آيو ف١١٥ ۽ الله جو حڪم ظاهر ٿيو ف١١٦ جڏهن ته انهن کي پسند نه هو. ۽ انهن مان ڪو توهان
مَّنْ يَّقُوْلُ ائْذَنْ لِّيْ وَلَا تَفْتِنِّيْ ؕ اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوْا ؕ وَ
کي هن طرح عرض ڪري ٿو ته مون کي موڪل ڏيو ۽ فتني ۾ نه وجهو ف١١٧ ٻڌو اهي فتني ۾ ته اڳيئي ڪري چڪا آهن ف١١٨ ۽
اِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيْطَةٌۢ بِالْكٰفِرِيْنَ ﴿٤٩﴾ اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ ۚ
بيشڪ جهنم گهيرو ڪندڙ آهي ڪافرن کي. جيڪڏهن توهان کي ڪا چڱائي ملي ف١١٩ ته انهن کي تڪليف ٿئي ٿي
وَاِنْ تُصِبْكَ مُصِيْبَةٌ يَّقُوْلُوْا قَدْ اَخَذْنَآ اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ
۽ جيڪڏهن توهان کي ڪا تڪليف پهچي ف١٢٠ ته چون ٿا ته اسان ف١٢١ اڳيئي پنهنجو ڪم ٺيڪ ڪري ڇڏيو آهي
وَيَتَوَلَّوْا وَّهُمْ فَرِحُوْنَ ﴿٥٠﴾ قُلْ لَّنْ يُّصِيْبَنَآ اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ
۽ خوشيون ڪندا ڦري ٿا وڃن. توهان فرمايو ته اسان کي ڪڏهن به نه پهچندو مگر اهو ڪجهه جيڪو الله اسان جي واسطي لکي ڇڏيو

ف١٠٦ يعني منافق
ف١٠٧ نه هيڏانهن جا ٿيا نه هوڏانهن جا. نه ڪافرن سان رهي سگهيا نه مؤمنن جو ساٿ ڏئي سگهيا.
ف١٠٨ ۽ جهاد جو ارادو رکن ها.
ف١٠٩ انهن جي اجازت گهرڻ تي.
ف١١٠ ويهي رهڻ وارن مان عورتون ٻار ۽ بيمار ۽ اپاهج ماڻهو مراد آهن.
ف١١١ ۽ ڪوڙيون ڪوڙيون ڳالهيون ٺاهي فساد پکيڙين ها.
ف١١٢ جيڪي توهان جو ڳالهيون انهن وٽ پهچائن.
ف١١٣ ۽ اهي توهان جي صحابه ڪرام کي دين کان روڪڻ جي ڪوشش ڪن ها. جيئن عبدالله بن ابيّ بن ابي سلول منافق احد جي ڏينهن مسلمانن کي ورغلائڻ لاءِ پنهنجي جماعت وٺي واپس ٿيو.
ف١١٤ ۽ انهن توهان جو ڪم بگاڙڻ دين ۾ فساد وجهڻ جي لاءِ گهڻا مڪر ۽ حيلا ڪيا.
ف١١٥ يعني الله تعالیٰ جي طرف کان تائيد ۽ مدد.
ف١١٦ ۽ اُن جو دين غالب ٿيو.
ف١١٧ شان نزول:- هيءَ آيت جدّ بن قيس منافق جي حق ۾ نازل ٿي جڏهن محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جنگ تبوڪ جي لاءِ تياري فرمائي ته جد بن قيس چيو يا رسول الله! منهنجي قوم ڄاڻي ٿي ته مان عورتن جو وڏو شيدائي آهيان مون کي انديشو آهي ته مان رومي عورتن کي ڏسندس ته مون کان صبر نه ٿي سگهندو. تنهن ڪري مون کي اتي ئي رهڻ جي اجازت ڏيو ۽ انهن عورتن جي فتني ۾ نه وجهو ۽ مان توهان جي پنهنجي مال سان مدد ڪندس. حضرت ابن عباس رضي الله تعالیٰ عنهما فرمائي ٿو ته اهو سندس حيلو هو ۽ ان ۾ نفاق کان سواءِ ٻي ڪا علت نه هئي. حضور محبوب ڪريم صلی الله عليه وسلم جن اُن جي طرف کان رخ مبارڪ ڦيري ڇڏيو ۽ اُن کي اجازت ڏئي ڇڏي. ان جي حق ۾ هيءَ آيت شريف نازل ٿي.
ف١١٨ ڇو ته جهاد کان ٽارئي ويهي رهڻ ۽ محبوب رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي حڪم جي مخالفت ڪرڻ تمام وڏو فتنو آهي.
ف١١٩ ۽ توهان دشمن تي فتحياب ٿيو ۽ غنيمت توهان جي هٿ اچي. ف١٢٠ ۽ ڪنهن قسم جي سختي پيش اچي. ف١٢١ منافق جو چالاڪيءَ سان جهاد ۾ نه ويجي ڪري.

لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰىنَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُوْنَ ﴿٥١﴾ قُلْ هَلْ
اهوئي اسان جو مولىٰ آهي ۽ مسلمانن کي الله تي ئي ڀروسو رکڻ گهرجي. تون فرماءِ توهان اسان تي
تَرَبَّصُوْنَ بِنَآ اِلَّآ اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ ؕ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ
ڪهڙي شيءِ جو انتظار ڪريو ٿا، مگر ٻن چڱاين مان هڪڙي جو ف۱۲۲ ۽ اسان توهان تي انتظار ۾ آهيون
يُّصِيْبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِنْدِهٖۤ اَوْ بِاَيْدِيْنَا ۫ۖ فَتَرَبَّصُوْۤا اِنَّا
ته الله توهان کي عذاب ڏي پاڻ وٽان ف۱۲۳ يا اسان جي هٿان ف۱۲۴ پوءِ انتظار ڪريو
مَعَكُمْ مُّتَرَبِّصُوْنَ ﴿٥٢﴾ قُلْ اَنْفِقُوْا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَّنْ يُّتَقَبَّلَ
اسان به توهان سان انتظار ڪري رهيا آهيون. ف۱۲۵ تون فرماءِ ته دل سان خرچ ڪريو يا ٻي دلي سان توهان کان
مِنْكُمْ ؕ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فٰسِقِيْنَ ﴿٥٣﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ
هرگز قبول نه ٿيندو ف۱۲۶ بيشڪ توهان بي فرمان ماڻهو آهيو. ۽ انهن جو خرچ ڪرڻ قبول پوڻ
مِنْهُمْ نَفَقٰتُهُمْ اِلَّآ اَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَبِرَسُوْلِهٖ وَلَا يَاْتُوْنَ
بند نه ٿيو مگر هن ڪري ته اهي الله ۽ سندس رسول جا منڪر ٿيا ۽ نماز تي نه ايندا
الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُوْنَ اِلَّا وَهُمْ كٰرِهُوْنَ ﴿٥٤﴾
آهن مگر ڍرڳي دل سان ۽ خرچ نه ڪندا آهن مگر ٻي دلي سان. ف۱۲۷
فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَآ اَوْلَادُهُمْ ؕ اِنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ
پوءِ توکي تعجب ۾ نه وجهي انهن جو مال ۽ نه انهن جو اولاد، الله ته اهو گهري ٿو ته
بِهَا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ
دنيا جي زندگي ۾ انهن شين سان انهن تي وبال وجهي ۽ ڪفر تي ئي انهن جو ساهه
كٰفِرُوْنَ ﴿٥٥﴾ وَيَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ ؕ وَمَا هُمْ مِّنْكُمْ
نڪري وڃي. ف۱۲۸ ۽ الله جا قسم کڻن ٿا ف۱۲۹ ته اهي توهان مان آهن ف۱۳۰ حالانڪ اهي توهان منجهان نه آهن ف۱۳۱
وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَّفْرَقُوْنَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُوْنَ مَلْجَاً اَوْ مَغٰرٰتٍ
پر اهي ماڻهو ڊڄن ٿا. ف۱۳۲ جيڪڏهن ڪا جاءِ پناهه يا غار يا ڪا ٻي
اَوْ مُدَّخَلًا لَّوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُوْنَ ﴿٥٧﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ
ساماءُ جي وهڻ جي جاءِ لهن ته رسيون ڇنائي اوڏانهن ڀڄي ويندا. ف۱۳۳ ۽ انهن مان ڪو اهو آهي

ف۱۲۲ يا ته فتح ۽ غنيمت ملندي، يا شهادت ۽ مغفرت؛ ڇو ته مسلمان جڏهن جهاد ۾ وڃي ٿو ته اهو جيڪڏهن غالب ٿئي ٿو ته فتح ۽ غنيمت ۽ وڏو اجر حاصل ڪري ٿو ۽ جيڪڏهن خدا جي واٽ ۾ ماريو وڃي ته اُن کي شهادت حاصل ٿئي ٿي جيڪا ان جي اعلىٰ مُراد آهي. ف۱۲۳ ۽ توهان کي عاد ۽ ثمود وانگر هلاڪ ڪري. ف۱۲۴ توهان کي قتل ۽ قيد جي عذاب ۾ گرفتار ڪري. ف۱۲۵ ته توهان جو ڇا انجام ٿئي ٿو. ف۱۲۶ شانِ نزول:- هيءَ آيت جد بن قيس منافق جي جواب ۾ نازل ٿي، جنهن جهاد ۾ نه وڃڻ جي اجازت طلب ڪرڻ سان گڏ هي چيو هو ته مان پنهنجي مال سان مدد ڪندس. اُن تي الله تبارڪ وتعالىٰ پنهنجي حبيب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي فرمايو ته تون خوشيءَ سان ڏين يا ناخوشيءَ سان، تنهنجو مال قبول نه ڪيو ويندو يعني رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن ان کي نه وٺندا، ڇو ته اهو ڏيڻ الله تعالىٰ خاطر نه آهي. ف۱۲۷ ڇو ته انهن کي الله تعالىٰ جي رضا مقصود نه آهي. ف۱۲۸ پوءِ اُهو مال انهن جي حق ۾ راحت جو سبب نه ٿيو، بلڪ وبال ٿيو. ف۱۲۹ منافق ان تي. ف۱۳۰ يعني توهان جي دين ۽ ملت تي آهن، مسلمان آهن. ف۱۳۱ توهان کي ڌوڪو ڏين ٿا ۽ ڪوڙ ڳالهائن ٿا. ف۱۳۲ ته جيڪڏهن انهن جو نفاق ظاهر ٿي وڃي ته پوءِ مسلمان انهن سان اهوئي معاملو ڪندا، جيڪو مُشرڪن سان ڪن ٿا. ان ڪري اهي تقيه طور پنهنجي پاڻ کي مسلمان ظاهر ڪن ٿا. ف۱۳۳ ڇو ته انهن کي حضور پُرنور محبوب رحمت عالم صلى الله عليه وسلم جن ۽ مسلمانن سان انتها درجي جو بغض آهي.

يَّلۡمِزُكَ فِى الصَّدَقٰتِ ۚ فَاِنۡ اُعۡطُوۡا مِنۡهَا رَضُوۡا وَاِنۡ لَّمۡ
جيڪو صدقن ورهائڻ ۾ توتي اعتراض ڪري ٿو وف۱۳۴ پوءِ جيڪڏهن ان مان انهن کي ملي ته راضي ٿي وڃن ۽ جي
يُعۡطَوۡا مِنۡهَاۤ اِذَا هُمۡ يَسۡخَطُوۡنَ ﴿۵۸﴾ وَلَوۡ اَنَّهُمۡ رَضُوۡا مَاۤ اٰتٰهُمُ اللّٰهُ
نه ملي ته پوءِ اهي ناراض آهن. ۽ ڪهڙو نه چڱو هجي ها جيڪڏهن اهي راضي ٿين ها ان تي جيڪي الله ۽ سندس
وَرَسُوۡلُهٗ ۙ وَقَالُوۡا حَسۡبُنَا اللّٰهُ سَيُؤۡتِيۡنَا اللّٰهُ مِنۡ فَضۡلِهٖ
رسول انهن کي ڏنو ۽ چون ها اسان کي الله ڪافي آهي اجهو اسان کي ڏئي ٿو الله پنهنجي فضل سان
وَرَسُوۡلُهٗۤ ۙ اِنَّاۤ اِلَى اللّٰهِ رٰغِبُوۡنَ ﴿۵۹﴾ اِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَ
۽ الله جو رسول، اسان جي الله جي طرف ئي رغبت آهي وف۱۳۶ زڪواة ته فقط انهن ماڻهن جي واسطي آهي ۱۳۵
الۡمَسٰكِيۡنِ وَالۡعٰمِلِيۡنَ عَلَيۡهَا وَالۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوۡبُهُمۡ وَفِى الرِّقَابِ
جيڪي محتاج ۽ محض نادار آهن ۽ جيڪي ان کي حاصل ڪري آڻن ۽ جن جي دلين ۾ اسلام جي محبت پيدا ڪرڻ مقصد
وَالۡغٰرِمِيۡنَ وَفِىۡ سَبِيۡلِ اللّٰهِ وَابۡنِ السَّبِيۡلِ ؕ فَرِيۡضَةً مِّنَ
هجي ۽ ٻانهن جي آزاد ڪرائڻ ۾ قرض دارن کي ۽ الله جي واٽ ۾ ۽ مسافرن کي، هي مقرر آهي الله جي طرفان
اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيۡمٌ حَكِيۡمٌ ﴿۶۰﴾ وَمِنۡهُمُ الَّذِيۡنَ يُؤۡذُوۡنَ النَّبِىَّ وَ
۽ الله علم ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ انهن مان ڪي اهي آهن جو هن غيب جون خبرون ڏيندڙ (نبي) کي ستائن ٿا
يَقُوۡلُوۡنَ هُوَ اُذُنٌ ؕ قُلۡ اُذُنُ خَيۡرٍ لَّـكُمۡ يُؤۡمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤۡمِنُ
۽ چون ٿا، اهو ته ڪَن آهي تون فرماءِ تو هان جي ڀلائي جي واسطي ڪَن آهن الله تي ايمان رکن ٿا ۽ مسلمانن جي ڳالهه
لِلۡمُؤۡمِنِيۡنَ وَرَحۡمَةٌ لِّلَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا مِنۡكُمۡ ؕ وَالَّذِيۡنَ يُؤۡذُوۡنَ
تي يقين ڪندا آهن وف۱۳۸ ۽ جيڪي توهان ۾ مسلمان آهن انهن جي واسطي رحمت آهن، ۽ جيڪي الله جي رسول کي
رَسُوۡلَ اللّٰهِ لَهُمۡ عَذَابٌ اَلِيۡمٌ ﴿۶۱﴾ يَحۡلِفُوۡنَ بِاللّٰهِ لَـكُمۡ
تڪليف ڏين ٿا انهن جي واسطي دردناڪ عذاب آهي. توهان جي سامهون الله جو قسم کڻن ٿا وف۱۳۹
لِيُرۡضُوۡكُمۡ ۚ وَاللّٰهُ وَرَسُوۡلُهٗۤ اَحَقُّ اَنۡ يُّرۡضُوۡهُ اِنۡ كَانُوۡا
جو توهان کي راضي ڪري وٺن وف۱۴۰ ۽ الله ۽ رسول جو حق وڌيڪ هو جو ان کي راضي ڪن ها جيڪڏهن ايمان
مُؤۡمِنِيۡنَ ﴿۶۲﴾ اَلَمۡ يَعۡلَمُوۡۤا اَنَّهٗ مَنۡ يُّحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُوۡلَهٗ فَاَنَّ
وارا آهن. ڇا انهن کي ڄاڻ نه آهي ته جيڪو الله ۽ ان جي رسول جي خلاف هلندو ته ان جي واسطي

منزل ٢

وف۱۳۴ شانِ نزول:- هيءَ آيت ذوالخويصره تميمي جي حق ۾ نازل ٿي، اُن شخص جو نالو حرقوص بن زهير آهي ۽ اهو ئي خارجين جو اصل ۽ بنياد آهي. بخاري ۽ مسلم جي روايت ۾ آهي ته رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن غنيمت جو مال ورهائي رهيا هئا ته ذوالخويصره چيو ته يارسول الله! اعدل ڪريو. حضور محبوب پاڪ جن فرمايو ته لاءِ خرابي هجي، مان عدل نه ڪندس ته ٻيو ڪير ڪندو؟ حضرت عمر رضي الله تعالىٰ عنه عرض ڪيو ته محبوب مون کي اجازت ڏيڻ فرمايو ته مان ان منافق جو ڪنڌ اڏاريان. حضور محبوب پاڪ جن فرمايو ته ان کي ڇڏي ڏيو، انهيءَ جا ٻيا ساٿي به آهن جو توهان انهن
ع ١٧ ١٣ جي نمازن جي اڳيان پنهنجن نمازن کي ۽ انهن جي روزن جي اڳيان پنهنجن روزن کي گهٽ ڏسندؤ. اهي قرآن پڙهندا ۽ انهن جي نڙيءَ کان هيٺ نه لهندو، اهي دين مان ايئن نڪري ويندا جيئن تير ڪمان مان. وف۱۳۵ صدقات. وف۱۳۶ جو اسان تي پنهنجو فضل ڪشادو ڪري ۽ اسان کي خلق جي مالن کان غني ۽ بي نياز ڪري ڇڏي. وف۱۳۷ جڏهن منافقن صدقن جي ورهائڻ ۾ حضور محبوب خدا صلى الله عليه وسلم جن تي طعن ڪيو ته الله تعالىٰ هن آيت ۾ فرمائي ڇڏيو ته صدقن جا حقدار صرف اهي ئي آهن، جن تي صدقا خرچ ڪيا ويندا، انهن کان سواءِ ٻيو ڪو به حقدار نه آهي، سي اٺن قسمن جا ماڻهو آهن، ۽ محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي صدقي جي مالن سان ڪو به واسطو نه آهي. مٿن ۽ سندن اولاد تي صدقات حرام آهن، ته پوءِ طعني ڪرڻ وارن کي اعتراض جو ڪهڙو حق؟ هن آيت ۾ صدقي مان زڪوات مُراد آهي. مسئلو:- زڪواة جا حقدار اٺن قسمن جا ماڻهو قرار ڏنا ويا آهن، انهن مان مؤلفة القلوب، صحابه ڪرام جي اجماع سان ختم ٿي ويا، ڇو ته جڏهن الله تعالىٰ اسلام کي غلبو ڏنو ته پوءِ ان جي حاجت نه رهي. هي اجماع حضرت صديق اڪبر جي زماني ۾ منعقد ٿيو. مسئلو:- فقير اهو آهي، جنهن وٽ ادنىٰ شيءِ هجي ۽ جيستائين ان وٽ هڪ وقت لاءِ ڪجهه موجود هجي، ان کي سوال حلال نه آهي. مسڪين اُهو آهي، جنهن وٽ ڪجهه نه هجي، اُهو سوال ڪري سگهي ٿو. عاملين اُهي ماڻهو آهن، جن کي امام، صدقي حاصل ڪرڻ تي مقرر ڪيو هجي، انهن کي امام ايترو ڏي، جيڪو ان ۽ انهن جي متعلقين جي لاءِ ڪافي هجي. مسئلو:- جيڪڏهن عامل شاهوڪار هجي ته پوءِ به اُن کي وٺڻ جائز آهي. مسئلو:- سيّد يا هاشمي عامل زڪواة مان نه وٺي. ڪنڌ آزاد ڪرائڻ، مان مُراد هي آهي ته جن غلامن کي سندن مالڪن مڪاتب ڪري ڇڏيو هجي ۽ مال جو هڪ مقدار مقرر ڪري ڇڏيو هجي ته ان جيترو اهي ادا ڪن ته پوءِ آزاد آهن، اهي به حقدار آهن جو انهن جي آزاد ڪرائڻ جي لاءِ زڪواة جو مال ڏنو وڃي. قرضدار، جيڪي ڪنهن گناه کان سواءِ قرض ۾ مبتلا هجن ۽ ايترو مال نه رکندا هجن، جنهن سان قرض ادا ڪن، تن کي قرض ادا ڪرڻ ۾ زڪواة جي مال مان مدد ڏني وڃي. الله تعالىٰ جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ مان بي سامان مجاهدن ۽ نادار حاجين تي خرچ ڪرڻ مُراد آهي. ابن سبيل مان اُهي مسافر مُراد آهن جن وٽ مال نه هجي. مسئلو:- زڪواة ڏيڻ واري کي هيءَ به جائز آهي ته اهو انهن سڀني قسمن جي ماڻهن کي زڪواة ڏئي ۽ هي به جائز آهي ته انهن مان ڪنهن هڪ ئي قسم جي ماڻهوءَ کي ڏئي. مسئلو:- زڪواة انهن ماڻهن سان خاص ڪئي ويئي، انهن کان سواءِ ٻي ڪنهن تي خرچ نه ڪئي ويندي، نه مسجد جي تعمير ۾، نه مُردي جي ڪفن ۾، نه اُن جي قرض جي ادا ڪرڻ ۾. مسئلو:- زڪواة بني هاشم ۽ شاهوڪار ۽ انهن جي غلامن کي نه ڏني ويندي نه ئي پنهنجيءَ گهرواري، اولاد ۽ غلام کي. (تفسير احمدي ۽ مدارڪ). وف۱۳۸ يعني محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي. شانِ نزول:- منافق پنهنجن جلسن ۾ حضور محبوب عالم صلى الله عليه وسلم جن جي شان ۾ بيڪار ڳالهيون بڪندا هئا. انهن مان ڪن چيو ته جيڪڏهن حضور جن کي خبر پئجي ويئي ته پوءِ اسان جي حق ۾ سٺو نه ٿيندو. جلاس بن سويد منافق چيو اسين جيڪي چاهيون، چئون. وقت اچڻ تي حضور جن جي اڳيان ڦري ويندا سين ۽ قسم کڻندا سون ته اهي ته ڪَن آهن، انهن کي جيڪي چيو وڃي، مڃي ۽ ٻڌي ٿا. ان تي الله تعالىٰ هيءَ آيت نازل فرمائي ۽ هي فرمايائين ته جيڪڏهن اهي ٻڌڻ وارا به آهن ته پوءِ چڱائيءَ ۽ صلاح جي ٻُڌڻ ۽ مڃڻ وارا آهن، شرڪ ۽ فساد جا نه آهن. وف۱۳۹ منافقن جي ڳالهه تي. وف۱۴۰ منافق هن لاءِ.
وف۱۴۱ شانِ نزول:- منافق پنهنجي مجلسن ۾ حضور محبوب رحمتِ عالم صلى الله عليه وسلم جن تي طعن ڪندا هئا ۽ مسلمانن وٽ اچي ان کان ڦري ويندا هئا ۽ قسم کڻي پنهنجي صفائي (آزادي) ثابت ڪندا هئا. ان تي هي آيت نازل ٿي ۽ فرمايو ويو ته مسلمانن کي راضي ڪرڻ لاءِ قسمن کڻڻ کان وڌيڪ ۽ اهم الله تعالىٰ ۽ ان جي رسول مقبول کي راضي ڪرڻ هو. جيڪڏهن ايمان رکندا هئا ته پوءِ اهڙيون حرڪتون ڇو ڪيائون، جيڪي الله پاڪ ۽ رسول مقبول محبوب سائين جن جي ناراضپي جو سبب بڻجن؟

لَهٗ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيْهَا ؕ ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيْمُ ﴿۶۳﴾ يَحْذَرُ
جهنم جي باھ آهي، جو هميشه ان ۾ رهندو، اها ئي وڏي خواري آهي. منافق ڊڄن ٿا
الْمُنٰفِقُوْنَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُوْرَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِيْ
ته متان انهن ف۱۴۲ تي ڪا اهڙي سورت لهي جيڪا انهن ف۱۴۳ جي دلين ۾ لڪل ڳالهه ف۱۴۴
قُلُوْبِهِمْ ؕ قُلِ اسْتَهْزِءُوْا ۚ اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُوْنَ ﴿۶۴﴾
ظاهر ڪري، تون فرماءِ ته ڀلي مسخري ڪريو بيشڪ الله ضرور ظاهر ڪندو جنهن جو توهان کي خوف آهي.
وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُوْلُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوْضُ وَنَلْعَبُ ؕ قُلْ
۽ اي محبوب! جيڪڏهن تون انهن کان پڇين ته چوندا ته اسان ته ايئن ئي کل ڀوڳ ٿي ڪيو ف۱۴۵ تون فرماءِ
اَبِاللّٰهِ وَاٰيٰتِهٖ وَرَسُوْلِهٖ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿۶۵﴾ لَا تَعْتَذِرُوْا قَدْ
ڇا! الله ۽ ان جي آيتن ۽ سندس رسول سان مسخري ٿا ڪريو. بهانا نه ناهيو توهان ڪافر ٿي چڪا
كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيْمَانِكُمْ ؕ اِنْ نَّعْفُ عَنْ طَآئِفَةٍ مِّنْكُمْ
مسلمان ٿيڻ کان پوءِ ف۱۴۶ جيڪڏهن اسان توهان مان ڪنهن کي معاف ڪريون ف۱۴۷ ته
نُعَذِّبْ طَآئِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوْا مُجْرِمِيْنَ ﴿۶۶﴾ اَلْمُنٰفِقُوْنَ
ڪجھ ٻين کي سزا ڏينداسين ان ڪري ته اهي مجرم هئا. ف۱۴۸ منافق مرد ۽
وَالْمُنٰفِقٰتُ بَعْضُهُمْ مِّنْ بَعْضٍ ۘ يَاْمُرُوْنَ بِالْمُنْكَرِ وَ
منافق عورتون هڪ ئي ٿوري جا ٽِڪر آهن ف۱۴۹ (جيڪي) برائي جو حڪم ڏين ف۱۵۰ ۽
يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوْفِ وَيَقْبِضُوْنَ اَيْدِيَهُمْ ؕ نَسُوا اللّٰهَ
چڱائي کان منع ڪن ف۱۵۱ ۽ پنهنجا هٿ بند رکن ف۱۵۲ اهي ئي الله کي ڇڏي ويٺا ف۱۵۳
فَنَسِيَهُمْ ؕ اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿۶۷﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنٰفِقِيْنَ
ته الله به انهن کي ڇڏي ڏنو ف۱۵۴ بيشڪ منافق ئي پڪا نافرمان آهن. الله منافق مردن ۽ عورتن
وَالْمُنٰفِقٰتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ؕ هِيَ حَسْبُهُمْ ۚ
سان ۽ ڪافرن سان جهنم جي باھ جو واعدو ڪيو آهي جنهن ۾ اهي هميشه رهندا، اها انهن کي ڪافي
وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيْمٌ ﴿۶۸﴾ لا كَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ
آهي، ۽ الله جي انهن تي لعنت آهي ۽ انهن جي واسطي قائم رهڻ وارو عذاب آهي. جيئن اوهان کان اڳيان

ع ۸ ۱۴ وقف لازم

ف۱۴۲ مسلمانن.

ف۱۴۳ منافقن.

ف۱۴۴ دلين جي لڪيل شيءِ انهن جو نفاق آهي ۽ اهو بغض ۽ دشمني جيڪو اهي مسلمانن سان رکندا هئا ۽ ان کي لڪائيندا هئا. حضور محبوب ڪريم رحمتِ عالم صلي الله عليه وسلم جن جي معجزن ڏسڻ ۽ سندن غيبي خبرن ٻڌڻ ۽ انهن کي واقعي جي مطابق لهڻ کان پوءِ منافقن کي انديشو ٿي ويو ته ڪٿي الله تعاليٰ ڪا اهڙي سورت نه فرمائي، جنهن سان انهن جا راز ظاهر ڪيا وڃن ۽ انهن جي خواري ٿئي. هن آيت ۾ ان جو بيان آهي.

ف۱۴۵ شانِ نزول:- جنگ تبوڪ ۾ ويندي منافقن جي ٽن ٽولن مان ٻه حضور محبوب رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي متعلق مسخريءَ طور چوندا هئا ته، سندن خيال آهي ته، روم تي غالب ٿيندا! سو ڪيترو نه ڏور انهن خيال آهي ۽ هڪ ٽولو ڳالهائيندو ته نه هو مگر انهن جون خبرون ٻڌي کلندو ضرور رهو. محبوب سائين جن انهن کي طلب فرمائي، ارشاد فرمايو ته توهان هيئن، هيئن بڪي رهيا هئا. انهن چيو ته اسان رستي (منزل) طي ڪرڻ لاءِ کِل مذاق جون دل ٻڌڻيون ڳالهيون ڪري رهيا هئاسون. ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ انهن جو اهو عذر ۽ حيلو قبول نه ڪيو ويو. انهن لاءِ هي فرمايو ويو، جيڪو اڳتي ارشاد ٿئي ٿو.

ف۱۴۶ مسئلو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته رسول محبوب ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي شانِ اقدس ۾ گستاخي صريح ڪفر آهي، جيئن به هجي، ان ۾ عذر قبول نه آهي.

ف۱۴۷ ان جي توبهه تائب ٿيڻ ۽ خلوص سان ايمان آڻڻ مان محمد بن اسحاق جو هي قول آهي ته ان مان اهو ئي شخص مراد آهي، جيڪو کلندو هو، مگر پنهنجي زبان سان ڪو گستاخي جو ڪلمو نه چيو هو. جڏهن هي آيت نازل ٿي ته اهو توبهه تائب ٿيو ۽ خلوص دل سان ايمان آندائين ۽ عاجزي سان دعا ڪيائين ته يارب! مون کي پنهنجي واٽ ۾ مقتول ڪر، اهڙو موت ڏي جو ڪو به هي نه چوي ته مان غسل ڏنو، مان ڪفن ڏنو، مان دفن ڪيو. اهڙيءَ طرح ايئن ئي ٿيو، جو اهو جنگِ يمامه ۾ شهيد ٿيو ۽ سندس پتو ئي نه پيو. سندس نالو يحيٰ بن حمير اشجعي هو، جنهن حضور محبوب سائين جن جي شانِ اقدس ۾ گهٽ وڌ ڳالهائڻ کان پنهنجي زبان ڪنٽرول ۾ رکي هئي، ان سبب کيس توبهه ڪرڻ جي توفيق ملي ۽ ايمان جي سعادت سان نوازجي ويو. ف۱۴۸ ۽ پنهنجي گناھ تي قائم رهيا ۽ توبهه تائب نه ٿيا. ف۱۴۹ اهي سڀ نفاق ۽ خبيث عملن ۾ برابر آهن. انهن جو حال هي آهي ته. ف۱۵۰ يعني ڪفر ۽ معصيت ۽ محبوب رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي تڪذيب جو (خازن). ف۱۵۱ يعني ايمان، طاعت ۽ رسول جي تصديق کان. ف۱۵۲ خدا جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ کان. ف۱۵۳ ۽ انهن جي اطاعت ۽ رضا طلبي نه ڪئي. ف۱۵۴ ۽ ثواب ۽ فضل کان محروم ڪري ڇڏيو.

كَانُوٓا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَّ اَكْثَرَ اَمْوَالًا وَّ اَوْلَادًا ؕ فَاسْتَمْتَعُوْا
توهان كان طاقت ۾ وڌيڪ ۽ مال ۽ اولاد ۾ توهان كان گهڻا هُئا پوءِ انهن پنهنجي ڀاڱي جو ف١٥٥

بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِيْنَ
نفعو ورتو پوءِ توهان ۾ پنهنجي ڀاڱي جو نفعو ورتو جيئن توهان كان اڳين پنهنجي حصي جو

مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِيْ خَاضُوْا ؕ اُولٰٓئِكَ
نفعو ورتو ۽ توهان بيهودگي ۾ پيو جيئن اهي بيهودگي ۾ پيا هُئا ف١٥٦ انهن جا

حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَ اُولٰٓئِكَ هُمُ
عمل ڇِڄي پيا دنيا ۽ آخرت ۾ ۽ اُهي ئي ماڻهو

الْخٰسِرُوْنَ ﴿٦٩﴾ اَلَمْ يَاْتِهِمْ نَبَاُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوْحٍ
نقصان ۾ آهن. ف١٥٧ ڇا انهن وٽ ف١٥٨ پنهنجي اڳين جي خبر نه آئي ف١٥٩ نوح جي قوم ف١٦٠

وَّعَادٍ وَّثَمُوْدَ ۙ وَ قَوْمِ اِبْرٰهِيْمَ وَ اَصْحٰبِ مَدْيَنَ
۽ عاد ف١٦١ ۽ ثمود ف١٦٢ ۽ ابراهيم جي قوم ف١٦٣ جي ۽ مدين وارا ف١٦٤

وَ الْمُؤْتَفِكٰتِ ؕ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ ۚ فَمَا كَانَ اللّٰهُ
۽ اُهي ڳوٺ جيڪي اونڌا ڪيا ويا ف١٦٥ انهن جا رسول وٽن روشن دليل کڻي آيا هُئا ف١٦٦ پوءِ الله جو شان

لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ ﴿٧٠﴾ وَالْمُؤْمِنُوْنَ
نه هو جو انهن تي ظلم ڪري ها ف١٦٧ بلڪ انهن پنهنجي پاڻ سان پاڻ ظلم ڪيو ٿي. ف١٦٨ ۽ مسلمان مرد

وقف لازم

وَالْمُؤْمِنٰتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۘ يَاْمُرُوْنَ بِالْمَعْرُوْفِ
۽ مسلمان عورتون هڪ ٻئي جا مددگار آهن ف١٦٩ ڀلائي جو حڪم ڏين ف١٧٠ ۽

وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَ يُؤْتُوْنَ
برائي كان منع ڪن ۽ نماز قائم رکن ۽ زڪوٰة ادا

الزَّكٰوةَ وَ يُطِيْعُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ ؕ اُولٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ ؕ
ڪن ۽ الله ۽ سندس رسول جو حڪم مڃن اُهي ئي آهن جن تي عنقريب الله رحم ڪندو

اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٧١﴾ وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ
بيشڪ الله غالب حڪمت وارو آهي. الله مسلمان مردن ۽ مسلمان عورتن سان

ف١٥٥ دنيوي لذتن ۽ شهوتن جو. ف١٥٦ ۽ توهان باطل جي اتباع ۽ خدا ۽ رسول ۽ مومنن جي تڪذيب ۽ گڏ ٺٺولي ڪرڻ ۾ انهن جي وات اختيار ڪئي. ف١٥٧ انهن ڪافرن وانگر اي منافقو! توهان نقصان ۾ آهيو ۽ توهان جا عمل باطل آهن. ف١٥٨ يعني منافقن کي. ف١٥٩ گذريل اُمتن جو حال معلوم نه ٿيو ته اسان انهن کي پنهنجي حڪم جي مخالفت ۽ پنهنجن رسولن جي نافرماني ڪرڻ تي ڪهڙي طرح هلاڪ ڪيو. ف١٦٠ جيڪا طوفان سان هلاڪ ڪئي وئي. ف١٦١ جيڪا هوا سان هلاڪ ڪئي وئي. ف١٦٢ جيڪا زلزلي سان هلاڪ ڪئي وئي. ف١٦٣ جيڪا نعمت جي کسڻ سان هلاڪ ڪئي وئي ۽ نمرود مڇر سان هلاڪ ڪيو ويو. ف١٦٤ يعني حضرت شعيب عليه السلام جي قوم، جيڪا ڪڪر جي عذاب سان هلاڪ ڪئي وئي. ف١٦٥ ۽ برباد ڪيا ويا اهي قوم لوط جا ڳوٺ هُئا. الله تعاليٰ انهن ڇهن جو ذڪر فرمايو هن لاءِ ته شام ۽ عراق ۽ يمن ملڪن جيڪي عرب جي زمين جي بلڪل ويجها آهن انهن ۾ هلاڪ ٿيل قومن جا نشان باقي آهن ۽ عرب ماڻهو انهن جاين تان گهڻو ڪري گذرندا رهندا آهن. ف١٦٦ انهن ماڻهن تصديق ڪرڻ جي بجاءِ پنهنجن رسولن جي تڪذيب ڪئي جيئن ته اي منافقو! ڪافرو!! توهان ڪري رهيا آهيو. ڏجو جو انهن وانگر عذاب ۾ مبتلا نه ڪيا وڃو. ف١٦٧ جو نه اهو حڪيم آهي ته ڏوه كان سواءِ سزا نه ٿو فرمائي. ف١٦٨ جو ڪفر ۽ نبين سڳورن جي تڪذيب ڪري، عذاب جا حقدار بڻيا. ف١٦٩ ۽ هڪ ٻئي سان ديني محبت ۽ ڀائپي رکن ٿا ۽ هڪ ٻئي جا معين ۽ مددگار آهن.

ف١٧٠ يعني الله تعاليٰ ۽ محبوب رسول ڪريم تي ايمان آڻڻ ۽ شريعت جي اتباع ڪرڻ جو.

جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا وَمَسٰكِنَ
باغن جو واعدو ڪيو آهي جن جي هيٺان نهرون جاري آهن انهن ۾ هميشه رهندا ۽ پاڪ جاين
طَيِّبَةً فِيْ جَنّٰتِ عَدْنٍ ؕ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ اَكْبَرُ ؕ
جو وا١٧١ رهائش جي باغن ۾ ۽ الله جي رضا سڀ کان وڏي آهي و١٧٢ اها ئي آهي
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿٧٢﴾ يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ
وڏي ڪاميابي. اي نبي (غيب جون خبرون ڏيندڙ) جهاد فرماءِ ڪافرن ۽
وَالْمُنٰفِقِيْنَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ ؕ وَمَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ؕ وَبِئْسَ
منافقن جي خلاف و١٧٣ ۽ انهن تي سختي ڪر ۽ انهن جو ٺڪاڻو دوزخ آهي ۽ ڪهڙي نه بُري جاءِ
الْمَصِيْرُ ﴿٧٣﴾ يَحْلِفُوْنَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوْا ؕ وَلَقَدْ قَالُوْا كَلِمَةَ
آهي موٽڻ جي. الله جو قسم کڻن ٿا ته انهن نه چيو و١٧٤ بيشڪ ضرور انهن ڪفر جي ڳالهه ٻڪي
الْكُفْرِ وَكَفَرُوْا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوْا بِمَا لَمْ يَنَالُوْا ۚ
۽ اسلام ۾ اچي ڪافر ٿي ويا ۽ انهن اهو ڪجهه سوچيو هو جيڪو کين ملي نه سگهيو و١٧٥
وَمَا نَقَمُوْۤا اِلَّاۤ اَنْ اَغْنٰىهُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ مِنْ فَضْلِهٖ ۚ
۽ انهن کي ڪهڙي تڪليف ٿي اها ئي نه ته الله ۽ سندس رسول انهن کي پنهنجي فضل سان غني ڪري ڇڏيو و١٧٦
فَاِنْ يَّتُوْبُوْا يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَاِنْ يَّتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ
پوءِ جيڪڏهن اهي توبه ڪن ته انهن جو ڀلو آهي ۽ جيڪڏهن اهي مُنهن ڦيرين و١٧٧ ته الله انهن کي
عَذَابًا اَلِيْمًا ۙ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ
سخت عذاب ڏيندو دنيا ۽ آخرت ۾ ۽ زمين ۾ نه ته ڪو انهن جو حمايتي هوندو
مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ﴿٧٤﴾ وَمِنْهُمْ مَّنْ عٰهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ
۽ نه مددگار. و١٧٨ ۽ انهن مان ڪي اهي آهن جن الله سان عهد ڪيو هو ته جيڪڏهن اسان کي پنهنجي
اٰتٰىنَا مِنْ فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُوْنَنَّ مِنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٧٥﴾
فضل سان ڏيندو ته اسان ضرور خيرات ڪنداسين ۽ اسان ضرور چڱا ماڻهو ٿينداسين. و١٧٩
فَلَمَّاۤ اٰتٰىهُمْ مِّنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوْا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَّهُمْ
پوءِ جڏهن الله انهن کي پنهنجي فضل سان ڏنو ته ان ۾ بخيلي ڪرڻ لڳا ۽ منهن ڦيري پٺي

و١٧١ حسن رضي الله تعالیٰ عنه کان روايت ٿيل آهي ته جنت ۾ موتي، سُرخ ياقوت ۽ زبرجد جا محل مؤمنن کي عطا ٿيندا.

و١٧٢ ۽ سڀني نعمتن کان اعلىٰ ۽ عاشقانِ الاهي جي سڀ کان وڏي تمنا رَزَقَنَا اللّٰهُ تَعَالٰی پنهنجي حبيب صلی الله عليه وسلم جن جي مرتبي جي طفيل سان.
ع ٩ ٦ ١٥

و١٧٣ ڪافرن تي تلوار ۽ جنگ سان ۽ منافقن تي حُجت جي قائم ڪرڻ سان. و١٧٤ شان نزول:- امام بغوي، ڪلبي کان نقل ڪيو ته هي آيت جلاس بن سويد جي حق ۾ نازل ٿي. واقعو هي هو ته هڪ ڏينهن سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جنگ تبوڪ ۾ خطبو فرمايو، ان ۾ منافقن جو ذڪر ڪيائون ۽ انهن جي بدحالي ۽ بدانجام جو ذڪر فرمايائون. اهو ٻڌي جلاس چيو ته جيڪڏهن محمّد (صلی الله عليه وسلم) سچا آهن ته اسان ماڻهو گڏهن کان بدتر آهيون. جڏهن محبوب پاڪ جن مدينه منوره واپس تشريف آندائون تڏهن عامر بن قيس، محبوب سائين جن سان جلاس جو مقولو بيان ڪيو. جلاس انڪار ڪيو ۽ چيو ته يا رسول الله! عامر مون تي ڪوڙ مڙهيو. محبوب پاڪ ٻنهي کي حُڪم فرمايو ته منبر وٽ قسم کڻو. جلاس عصر کان پوءِ منبر وٽ بيهي الله جو قسم کنيو ته اِها ڳالهه ان نه ڪئي، عامر ان تي ڪوڙ هنيو. پوءِ عامر بيهي قسم کنيو ته بيشڪ اهو مقولو جلاس چيو ۽ مان ان تي ڪوڙ نه هنيو. وري عامر هٿ مٿي ڪري الله تعالیٰ جي حضور ۾ دعا گهري يارب! پنهنجي نبي تي سچي جي تصديق نازل فرماءِ. انهن ٻنهي جي جُدا ٿيڻ کان اڳ ئي حضرت جبرائيل هيءَ آيت کڻي نازل ٿيو. آيت ۾ فَاِنْ يَّتُوْبُوْا يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ ٻڌي، جلاس اٿي بيٺو ۽ عرض ڪيائين، يا رسول الله! ٻڌو ته الله تعالیٰ مون کي توبه جو موقعو ڏنو، عامر بن قيس جيڪي ڪجهه چيو، سو سچ چيو، مان اهو ڪلمو چيو هو ۽ هاڻ مان توبه ۽ استغفار ڪريان ٿو. حضور جن ان جي توبه قبول فرمائي ۽ اهو توبه تي ثابت رهيو. و١٧٥ مجاهد چيو ته جلاس راز جي ڳالهه جي انديشي کان عامر جي قتل جو ارادو ڪيو هو. ان جي نسبت الله تعالیٰ فرمائي ٿو ته اهو پورو نه ٿيو. و١٧٦ اهڙي حالت ۾ انهن تي شڪر واجب هو، نه ناشڪري. و١٧٧ توبه ۽ ايمان کان ۽ ڪفر ۽ نفاق تي جميا رهن. و١٧٨ جو انهن کي الله تعالیٰ جي عذاب کان بچائي سگهي. و١٧٩ شان نزول:- ثعلبه بن حاطب، محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ درخواست ڪئي ته منهنجي لاءِ مالدار هجڻ جي دعا فرمايو. محبوب پاڪ فرمايو، اي ثعلبه! ٿورو مال جنهن جو تون شڪر ادا ڪرين، اُن کان بهتر آهي، جنهن جو تون شڪر ادا نه ڪري سگهين. وري بيهر ثعلبه ساڳي درخواست خدمت اقدس ۾ پيش ڪئي ۽ چيو ته انهيءَ جو قسم، جنهن توهان کي سچو نبي بڻائي موڪليو ته جيڪڏهن اهو مون کي مال ڏيندو ته مان هر حق واري جو حق ادا ڪندس. حضور محبوب سائين جن دُعا فرمائي: الله تعالیٰ اُن جي ٻڪرين ۾ برڪت فرمائي ۽ ايتريون ته وڌيون، جو مدينه طيبه ۾ انهن جي گنجائش نه ٿي. پوءِ ثعلبه انهن کي جهنگ ۾ وٺي ويو ۽ جمعه نماز ۽ جماعت جي حاضري کان به محروم ٿي ويو. حضور جن ان جو حال معلوم فرمايو، صحابه ڪرام عرض ڪيو ته ان جو مال تمام گهڻو ٿي ويو آهي ۽ هاڻ جهنگ ۾ به ان جي مال جي گنجائش نه رهي. حضور محبوب جن فرمايو ته ثعلبه تي افسوس. پوءِ جڏهن حضور محبوب اقدس صلی الله عليه وسلم جن زڪواة جي حاصل ڪرڻ وارا موڪليا ته ماڻهن اُنهن کي پنهنجا پنهنجا صدقا ڏنا. جڏهن ثعلبه کان وٺي انهن صدقو گهُريو ته اُن چيو ته اهو ته ٽيڪس ٿي ويو، وڃو مان سوچي وٺان. جڏهن اهي ماڻهو حضور محبوب رسول ڪريم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ واپس آيا ته محبوب اقدس جن انهن جي ڪجهه عرض ڪرڻ کان اڳ ۾ ٻيهرا فرمايو ثعلبه تي افسوس! پوءِ هيءَ آيت نازل ٿي. پوءِ ثعلبه صدقو کڻي حاضر ٿيو ته محبوب سردار عالم صلی الله عليه وسلم جن فرمايو ته مون کي الله تعالیٰ ان جي قبول فرمائڻ جي ممانعت فرمائي ڇڏي آهي. اهو پنهنجي مٿي ۾ مٽي وجهي واپس ٿيو. وري ان صدقي کي خلافتِ صديقي ۾ حضرت ابوبڪر صديق رضي الله تعالیٰ عنه وٽ آندائين. ان به قبول نه فرمايو. وري خلافتِ فاروقي ۾ حضرت عمر فاروق رضي الله تعالیٰ عنه وٽ آندائين، ان به قبول نه فرمايو. آخر خلافتِ عثماني ۾ اهو شخص هلاڪ ٿي ويو. (مدارڪ).

مُّعْرِضُوْنَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِیْ قُلُوْبِهِمْ اِلٰی یَوْمِ یَلْقَوْنَهٗ
ڦري ويا . ان جي پٺيان الله انهن جي دلين ۾ نفاق پيدا ڪري ڇڏيو ان ڏينهن تائين جو ان سان ملندا
بِمَاۤ اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوْهُ وَبِمَا كَانُوْا یَكْذِبُوْنَ ﴿٧٧﴾ اَلَمْ
اُن سبب جو الله سان ڪوڙ و واعدو ڪيائون ۽ ان سبب جو ڪوڙ ڳالهائيندا هئا. ف١٨٠ ڇا انهن کي خبر نه آهي
یَعْلَمُوْۤا اَنَّ اللّٰهَ یَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰىهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ
ته الله انهن جي دل جي راز ۽ انهن جي سرگوشي کي ڄاڻي ٿو ۽ هيءَ ته الله سمورن غيبن جو گهڻو
الْغُیُوْبِ ﴿٧٨﴾ اَلَّذِیْنَ یَلْمِزُوْنَ الْمُطَّوِّعِیْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ
ڄاڻندڙ آهي. ف١٨١ نه جيڪي عيب لڳائن ٿا انهن مسلمانن تي جيڪي دل سان خيرات ڪن ٿا آهن
فِی الصَّدَقٰتِ وَالَّذِیْنَ لَا یَجِدُوْنَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَیَسْخَرُوْنَ
ف١٨٢ ۽ انهن تي جيڪي طاقت نه رکندا آهن (ڪنهن شيءِ جي) مگر پنهنجي محنت کان ف١٨٣ پوءِ اهي انهن تي کِلن
مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ ﴿٧٩﴾ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ
ٿا ف١٨٤ الله انهن کي سندن مسخري جي سزا ڏيندو ۽ انهن جي واسطي دردناڪ عذاب آهي. تون انهن جي واسطي
اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِیْنَ مَرَّةً فَلَنْ
معافي گهر يا نه گهر. جيڪڏهن تون ستر ڀيرا انهن جي واسطي معافي گهرندين ته به الله هرگز
یَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَاللّٰهُ لَا
انهن کي نه بخشيندو ف١٨٥ اهو هن ڪري جو اهي الله ۽ ان جي رسول جا منڪر ٿيا ۽ الله
یَهْدِی الْقَوْمَ الْفٰسِقِیْنَ ﴿٨٠﴾ فَرِحَ الْمُخَلَّفُوْنَ بِمَقْعَدِهِمْ
فاسقن کي هدايت نه ڏيندو آهي ف١٨٦ پٺتي رهجي ويندڙ ان تي خوش ٿيا جو اهي الله جي
خِلٰفَ رَسُوْلِ اللّٰهِ وَكَرِهُوْۤا اَنْ یُّجَاهِدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
رسول جي پٺيان ويهي رهيا ف١٨٧ ۽ انهن ناپسند ڪيو جو پنهنجي مال ۽ جان سان الله
فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ وَقَالُوْا لَا تَنْفِرُوْا فِی الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ
جي راه ۾ لڙائي ڪن ۽ چيائون هن گرمي ۾ نه نڪرو. تون فرماءِ جهنم جي باه سڀ
اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوْا یَفْقَهُوْنَ ﴿٨١﴾ فَلْیَضْحَكُوْا قَلِیْلًا وَّلْیَبْكُوْا
کان سخت گرم آهي. جيڪر انهن کي سمجهه هجي ها ف١٨٨ پوءِ انهن کي گهرجي ته ٿورو کلن ۽ گهڻو ف١٨٩

ف١٨٠ امام فخرالدين رازي رحمة الله عليه فرمايو ته هن آيت مان ثابت ٿئي ٿو ته عهد شڪني ۽ وعده خلافي سان نفاق پيدا ٿئي ٿو. پوءِ مسلمان تي لازم آهي ته اُنهن ڳالهين کان پاسو ڪري ۽ عهد پوري ڪرڻ ۽ وعدي وفا ڪرڻ ۾ پوري ڪوشش ڪري. حديث شريف ۾ آهي ته منافق جون ٽي نشانيون آهن: جڏهن ڳالهه ڪري ته ڪوڙ ڳالهائي. جڏهن وعدو ڪري ته خلاف ڪري ۽ جڏهن اُن وٽ امانت رکي وڃي ته خيانت ڪري.

ف١٨١ ان تي ڪجهه به مخفي نه آهي. منافقن جي دلين جي ڳالهه به ڄاڻي ٿو ۽ جيڪو پاڻ ۾ اهي هڪبئي کي چون سو به.

ف١٨٢ شان نزول:- جڏهن صدقي جي آيت نازل ٿي ته ماڻهن صدقا آندا. انهن ۾ ڪن تمام گهڻو آندو ۽ ڪنهن هڪ ٽوپو (ساڍا اٺ سير) آندو، ته منافقن گهڻي آڻيندڙن کي چيو ته اهي رياڪار آهن ۽ ٿوري آڻڻ وارن لاءِ چيو ته ان جي الله تعالىٰ کي ڪهڙي پرواهه! ؟ ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنه فرمايو ته جڏهن محبوب رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن ماڻهن کي صدقي جي رغبت ڏياري ته ڏهن حضرت عبدالرحمان بن عوف چار هزار درهم آندا ۽ خدمت اقدس ۾ پيش عرض گذاريو يا رسول الله! منهنجو ڪُل مال اٺ هزار درهم هو، چار هزار ته هي الله تعالىٰ جي راهه ۾ حاضر آهن ۽ چار هزار مان گهر وارن جي لاءِ روڪيا آهن. حضور محبوب سائين جن فرمايو، جيڪو تو ڏنو ۽ جيڪو تو روڪيو، الله تعالىٰ انهن ۾ برڪت فرمائي. محبوب مقبول
ع ١٠ ٨ ١٦ رحمتِ عالم صلى الله عليه وسلم جن جي دُعا جو هي اثر ٿيو جو ان جو مال ايترو ته وڌيو جو ان جي وفات بعد ان جي ٻن گهر وارين (جيڪي ان ڇڏيون) کي اُن مال مان اٺون حصو مليو جنهن جو مقدار هڪ لک سٺ هزار درهم هو.

ف١٨٣ ابو عقيل انصاري هڪ ٽوپو کارڪن جو کڻي اچي بارگاهِ رسالت ۾ عرض گذاريائين ته آئون اڄ رات پاڻي ڪاهڻ جي مزدوري ڪئي، اُن جي اُجرت ٻه ٽوپا کارڪن جا مليا، جنهن مان هڪ ٽوپو گهر وارن لاءِ ڇڏي آيو آهيان ۽ ٻيو ٽوپو خدا جي راهه ۾ حاضر آهي. ٻاجهاري محبوب پاڪ جن اهو صدقو قبول فرمايو ۽ ان جي عزت ڪيائون.

ف١٨٤ مُنافق ۽ صدقي جي گهٽتائي تي عار ڏيارن ٿا.

ف١٨٥ شان نزول:- مٿيون آيتون جڏهن نازل ٿيون تڏهن مسلمانن تي منافقن جو نفاق صاف ظاهر ٿي ويو. پوءِ منافق، حضور محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿي سائين معذرت ڪرڻ لڳا ۽ چوڻ لڳا ته توهان اسان جي لاءِ مغفرت گهُرو. اُن تي هي آيت نازل ٿي ۽ فرمايو ويو ته الله تعالىٰ انهن (ٻُڇڙن) جي هرگز مغفرت نه فرمائيندو، توڙي توهان استغفار ۾ مبالغو ڪريو. ف١٨٦ جيڪي ايمان کان خارج ٿين، جيستائين اُهي ڪُفر تي رهن (مدارڪ). ف١٨٧ ۽ جنگِ تبوڪ ۾ نه ويا. ف١٨٨ پوءِ ٿوري دير گرمي برداشت ڪن ها ۽ هميشه جي باهه ۾ سڙڻ کان پنهنجو پاڻ کي بچائن ها. ف١٨٩ يعني دُنيا ۾ خوش ٿيڻ ۽ کلڻ، توڙي ڪيتري به ڊگهي مدت جي لاءِ هجي، مگر اهو آخرت جي روئڻ جي مقابلي ۾ ٿورو آهي، ڇو ته دُنيا فاني آهي ۽ آخرت هميشه باقي آهي.

كَثِيْرًا ۚ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿٨٢﴾ فَاِنْ رَّجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى
روئڻ بدلوان جوجيڪي ڪمرڪندا هئا. ف١٩٠ پوءِ اي محبوب! ف١٩١ جيڪڏهن الله توهان کي انهن ف١٩٢ مان
طَآئِفَةٍ مِّنْهُمْ فَاسْتَاْذَنُوْكَ لِلْخُرُوْجِ فَقُلْ لَّنْ تَخْرُجُوْا
ڪنهن ٽولي جي طرف واپس وٺي وڃي ۽ اهي ف١٩٣ توهان کان جهاد ۾ نڪرڻ جي اجازت گهرن ته توهان فرمايو ته توهان ڪڏهن
مَعِىَ اَبَدًا وَّلَنْ تُقَاتِلُوْا مَعِىَ عَدُوًّا ؕ اِنَّكُمْ رَضِيْتُمْ بِالْقُعُوْدِ
به مون سان گڏ نه هلجو ۽ مون سان گڏ ڪنهن به دشمن سان هرگز نه لڙو ؛ توهان پهرئين دفعي ويهي رهڻ کي
اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوْا مَعَ الْخٰلِفِيْنَ ﴿٨٣﴾ وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى
پسند ڪيو، پوءِ ويهي رهو پٺتي رهجي ويندڙن سان گڏ ف١٩٤ انهن مان ڪنهن جي به ميت
اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ ؕ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا
تي نماز نه پڙهجاءِ ۽ نه ان جي قبر تي بيهجانءِ ، بيشڪ اهي الله ۽ سندس
بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوْا وَهُمْ فٰسِقُوْنَ ﴿٨٤﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ
رسول جا منڪر ٿيا ۽ نافرماني جي حالت ۾ مري ويا. ف١٩٥ ۽ توکي تعجب نه اچي انهن جي مال تي
وَاَوْلَادُهُمْ ؕ اِنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ اَنْ يُّعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الدُّنْيَا
۽ نه انهن جي اولاد تي الله ته اهو ٿو گهري ته ان سان دنيا ۾ انهن تي وبال وجهي
وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كٰفِرُوْنَ ﴿٨٥﴾ وَاِذَآ اُنْزِلَتْ سُوْرَةٌ اَنْ
۽ ڪفر تي ئي سندن دم نڪري وڃي. ۽ جڏهن ڪا سورت نازل ٿئي ته
اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوْا مَعَ رَسُوْلِهِ اسْتَاْذَنَكَ اُولُوا الطَّوْلِ
الله تي ايمان آڻيو ۽ سندس رسول سان گڏ جهاد ڪريو ته انهن مان طاقت وارا توهان کان اجازت
مِنْهُمْ وَقَالُوْا ذَرْنَا نَكُنْ مَّعَ الْقٰعِدِيْنَ ﴿٨٦﴾ رَضُوْا بِاَنْ يَّكُوْنُوْا
گهرڻ لڳندا آهن ۽ چوندا آهن ته اسان کي ڇڏي ڏيو ته ويهي رهندڙن سان گڏ رهون ، اهي پٺتي رهجي ويندڙ
مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُوْنَ ﴿٨٧﴾ لٰكِنِ
عورتن سان گڏ رهڻ تي راضي رهيا ۽ انهن جي دلين تي مُهر هڻي وئي ف١٩٦ پوءِ اهي ڪجهه نه ٿا سمجهن. ف١٩٧
الرَّسُوْلُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ جٰهَدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ؕ
پر رسول ۽ جن ساڻس گڏ ايمان آندو تن پنهنجي مال ۽ جان سان جهاد ڪيو

ف١٩٠ يعني آخرت جو روئڻ، دنيا ۾ کلڻ ۽ خبيث عمل ڪرڻ جو بدلو آهي. حديث شريف ۾ آهي ته محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو جيڪڏهن توهان ڄاڻو ها اهو جيڪو مان ڄاڻان ٿو ته توهان ٿورو کلو ۽ گهڻو روئو ها.

ف١٩١ جنگِ تبوڪ کان پوءِ.

ف١٩٢ پٺتي رهڻ وارن.

ف١٩٣ منافقن جو ٽولو جيڪو تبوڪ ۾ وڃڻ کان نٽائي ويهي رهيو.

ف١٩٤ عورتن، ٻارن، بيمارن ۽ اپاهجن سان. مسئلو:- هن مان ثابت ٿيو ته جنهن شخص کان مڪر ۽ ڪو ظاهر ٿئي، ان کان قطع تعلقات ڪري جدائي ڪرڻ گهرجي، صرف اسلام جو دعويدار هجڻ، اسلام لاءِ ڪافي نه آهي، تنهن ڪري اهڙن سان مصاحبت ۽ موافقت جائز نه آهي. انهيءَ ڪري الله تعالىٰ پنهنجي محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان گڏ جهاد ۾ منافقن جي وڃڻ کي روڪي ڇڏيو. اڄ ڪلهه جيڪي ماڻهو چون ٿا ته هر ڪلمي گو کي ملايو ۽ ان سان اتفاق ۽ اتحاد ڪريو، سو هن قرآني حڪم جي بلڪل خلاف آهي.

ف١٩٥ هن آيت ۾ حبيب صلى الله عليه وسلم جن کي منافقن جي جنازي نماز ۽ انهن جي دفن ۾ شرڪت ڪرڻ کان منع فرمايو ويو. مسئلو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته ڪافرن جي جنازي نماز ڪنهن حال ۾ جائز نه آهي ۽ ڪافر جي قبر تي دفن وقت ۽ زيارت جي خيال سان بيهڻ به ممنوع آهي ۽ هي جيڪو فرمايائين (۽ فسق ۾ ئي مري ويا) هتي فسق مان ڪفر مراد آهي. قرآن ڪريم ۾ ٻي جاءِ تي به فسق جي معنىٰ ڪفر آيل آهي جيئن ته آيت اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا ۾. مسئلو:- فاسق جي جنازي نماز جائز آهي، ان تي صحابه ۽ تابعين جو اجماع آهي ۽ ان تي صالحن عالمن جو عمل ۽ اهو ئي اهل سنت والجماعت جو مذهب آهي. مسئلو:- هن آيت مان مسلمانن جي جنازي جو جواز به ثابت ٿئي ٿو ۽ ان جو فرض ڪفايه هجڻ حديث مشهور سان ثابت آهي. مسئلو:- جنهن شخص جي مؤمن يا ڪافر هجڻ ۾ شبهو هجي ان جي جنازي نماز نه پڙهي وڃي. مسئلو:- جڏهن ڪو ڪافر مري وڃي ۽ ان جو وارث مسلمان هجي ته اُن کي گهرجي ته ان کي مسنون طريقي سان غسل نه ڏئي، بلڪ پليدي زائل ڪرڻ وانگر اُن تي پاڻي وهائي ۽ مسنون ڪفن نه ڏيئي، بلڪ ايتري ڪپڙي ۾ ويڙهي، جنهن سان اُگهڙ لڪي وڃي ۽ نه سنت جي طريقي سان دفن ڪري ۽ نه ئي مسنون طريقي سان قبر ٺاهي، صرف کڏ کوٽي پوري ڇڏي. شان نزول:- عبدالله بن اُبي بن سلول منافقن جو سردار هو. جڏهن اهو مُئو ته اُن جي پُٽ، جيڪو مسلمان ۽ صالح مخلص صحابي ۽ ڪثيرالعبادات هو، ان هي خواهش ڪئي ته محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن سندس پيءُ عبدالله بن ابي بن سلول کي ڪفن لاءِ پنهنجي قميص مبارڪ عنايت فرمائن ۽ اُن جي جنازي نماز پڙهائن. حضرت عمر فاروق رضى الله تعالىٰ عنه جي راءِ ان جي خلاف هئي، پر جڏهن ته ان وقت تائين ممانعت نه ٿي هئي ۽ حضور محبوب سائين جن کي معلوم هو ته اهو عمل هڪ هزار ماڻهن جي ايمان آڻڻ جو سبب ٿيندو، ان ڪري محبوب ڪريم جن پنهنجي قميص مبارڪ به عنايت فرمائي ۽ جنازي ۾ شرڪت به ڪئي. قميص ڏيڻ جو هڪ سبب هي به هو ته محبوب عالم صلى الله عليه وسلم جن جو چاچو حضرت عباس، جيڪو بدر ۾ قيد ٿي آيو هو ته ان کي عبدالله بن ابي بن سلول پنهنجو ڪڙتو پهرايو هو. محبوب ڪريم کي ان جو بدلو ڏيڻ به منظور هو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ان کان پوءِ وري ڪڏهن به محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ڪنهن منافق جي جنازي ۾ شرڪت نه فرمائي ۽ محبوب سائين جي اُها مصلحت به پوري ٿي. اهڙيءَ طرح جڏهن ڪافرن ڏٺو ته اهڙو سخت دشمن شخص به حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي ڪڙتي مبارڪ مان برڪت حاصل ڪرڻ گهري ٿو ۽ ان جي عقيدي ۾ به پاڻ ڪريم الله تعالىٰ جا حبيب ۽ سچا رسول آهن. اهو سوچي، هزار ڪافر مسلمان ٿي ويا.

ف١٩٦ انهن جي ڪُفر ۽ نفاق اختيار ڪرڻ جي سبب. ف١٩٧ ته جهاد ۾ ڪهڙي ڪاميابي ۽ نيڪ بختي آهي ۽ ويهي رهڻ ۾ ڪهڙي هلاڪت ۽ بدبختي آهي.

وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرٰتُ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ﴿٨٨﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ
۽ انهن جي واسطي ڀلايون آهن ف١٩٨ ۽ اُهي ئي مراد (ڪاميابي) کي پهتا .
لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ؕ ذٰلِكَ
الله انهن جي واسطي تيار ڪري رکيا آهن باغ جن جي هيٺان نهرون جاري آهن انهن ۾ هميشه
الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ﴿٨٩﴾ وَجَآءَ الْمُعَذِّرُوْنَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ
رهندا اهائي وڏي ڪاميابي آهي . ۽ بهانا بڻائيندڙ بدوي آيا ف١٩٩ جيئن انهن کي
لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِيْنَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ ؕ سَيُصِيْبُ الَّذِيْنَ
اجازت ڏني وڃي ۽ اُهي ويٺا رهيا جن الله ۽ سندس رسول سان ڪوڙ ڳالهايو هو ف٢٠٠ عنقريب انهن
كَفَرُوْا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿٩٠﴾ لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى
مان ڪافرن کي درد ناڪ عذاب پهچندو . ف٢٠١ ڪو حرج ڪونهي ضعيفن تي ف٢٠٢ ۽
الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِيْنَ لَا يَجِدُوْنَ مَا يُنْفِقُوْنَ حَرَجٌ
نه بيمارن تي ف٢٠٣ ۽ نه انهن تي جن کي خرچ ڪرڻ جي طاقت نه هجي ف٢٠٤
اِذَا نَصَحُوْا لِلّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ ؕ مَا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ مِنْ سَبِيْلٍ ؕ
جڏهن جو الله ۽ سندس رسول جا خير خواه رهن ف٢٠٥ نيڪن تي ڪا واٽ نه آهي
وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٩١﴾ وَّلَا عَلَى الَّذِيْنَ اِذَا مَآ اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ
ف٢٠٦ ۽ الله بخشڻهار مهربان آهي . ۽ نه انهن تي جيڪي توهان جي حضور حاضر ٿيا ته توهان انهن کي سواري
قُلْتَ لَآ اَجِدُ مَآ اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ ۪ تَوَلَّوْا وَّاَعْيُنُهُمْ تَفِيْضُ مِنَ
عنايت ڪريو ف٢٠٧ اوهان کان اهو جواب مليو ته مون وٽ اهڙي ڪا شيءِ نه آهي جنهن تي اوهان کي سوار ڪريان. ان تي ائين
الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوْا مَا يُنْفِقُوْنَ ﴿٩٢﴾ اِنَّمَا السَّبِيْلُ عَلَى
واپس وڃن جو اکيون سندن ڳوڙها وهائي رهيون هجن خرچ جي طاقت نه رکڻ جي ڏک سبب . پڪڙ جي واٽ ته فقط
الَّذِيْنَ يَسْتَاْذِنُوْنَكَ وَهُمْ اَغْنِيَآءُ ۚ رَضُوْا بِاَنْ يَّكُوْنُوْا مَعَ
انهن سان آهي جيڪي دولت مند هجڻ جي باوجود تو کان اجازت گهرن ٿا ف٢٠٨ انهن کي اهو وڻيو ته
الْخَوَالِفِ ۙ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿٩٣﴾
اُهي عورتن سان گڏ پٺتي ويهي رهن ۽ الله انهن جي قلبن تي مُهر هڻي ڇڏي آهي، سو اُهي ڪجهه نه ٿا ڄاڻن ف٢٠٩

ف١٩٨ ڀلائي جهان جون.

ف١٩٩ حضور محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ جهاد کان رهجي وڃڻ جو عذر رکڻ. ضحاڪ جو قول آهي ته اها عامر بن طفيل جي جماعت هئي . انهن محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي عرض ڪيو ته يا نبي الله! جيڪڏهن اسان توهان سان گڏ جهاد ۾ هلون ٿا ته قبيلي طي جا عرب اسان جي گهروارين، ٻارن ۽ جانورن کي لٽيندا.

ع ١١ ٩ ١٧ حضور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته مون کي الله تعالى توهان جي حال کان واقف ڪيو آهي ۽ اهو مون کي توهان کان بي نياز فرمائيندو عمرو بن علاء چيو ته انهن ماڻهن ڪوڙو عذر ناهي پيش ڪيو هو.

ف٢٠٠ هي ٻئي ٽولي جو حال آهي ، جيڪي سواءِ ڪنهن عذر جي ويهي رهيا. اهي منافق هئا. انهن ايمان جي ڪوڙي دعوىٰ ڪئي هئي.

ف٢٠١ دنيا ۾ قتل ٿيڻ جو ۽ آخرت ۾ جهنم جو.

ف٢٠٢ ڪوڙن جي ذڪر فرمائڻ کان پوءِ سچي عذر وارن جي متعلق فرمايو اٿس ته انهن جي مٿان جهاد جي فرضيت ساقط (ڪريل) آهي . اهي ڪهڙا آهن ؟ تن جا طبقا بيان فرمايا اٿس: پهريون طبقو ضعيف، جيئن پوڙها، ٻار، عورتون ۽ اُهو شخص به انهن ۾ داخل آهي، جيڪو پيدائش کان ئي ڪمزور، ۽ ضعيف ۽ ڏٻرو ۽ ناڪاره هجي.

ف٢٠٣ هي ٻيو طبقو آهي ، جنهن ۾ انڌا ، لنگڙا ۽ اپاهج به شامل آهن.

ف٢٠٤ ۽ جهاد جو سامان نه ڪري سگهن. اهي ماڻهو رهجي وڃن ته پوءِ انهن تي ڪو گناهه نه آهي .

ف٢٠٥ انهن جي اطاعت ڪن ۽ مجاهدن جي گهر وارن جي خبرگيري ۽ سنڀال ڪن .

ف٢٠٦ گرفت ۽ پڪڙ جي.

ف٢٠٧ شانِ نزول :- حضور محبوب صلى الله عليه وسلم جن جي صحابه ڪرام رضى الله تعالىٰ عنهم مان چند صحابه ڪرام جهاد ۾ وڃڻ جي واسطي حاضر ٿيا، انهن حضور محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ سواري جي درخواست پيش ڪئي . حضور ڪريم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته مون وٽ ڪجهه نه آهي جنهن تي مان توهان کي سوار ڪريان ته اُهي روئندي واپس ٿيا، تن جي حق ۾ هي آيت ڪريمه نازل ٿي.

ف٢٠٨ جهاد ۾ وڃڻ جي طاقت ۽ قدرت رکن ٿا. ان جي باوجود .

ف٢٠٩ ته جهاد ۾ ڪهڙو نفعو ۽ ثواب آهي.